

บทที่ 7

จักรพรรดิรัตนะ

คือ รัตนะ 7 ประการของพระจักรพรรดิ ในรัตนสูตรวรรณนา คัมภีร์ปรมัตถ-
โชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย ได้อธิบายถึงความหมายของคำว่า "รัตนะ" ไว้ดังนี้

รัตนินิ นยติ วหติ ขนยติ วุหเสตีติ รัตนํ ๗ ยักขิณิ จิตฺตีกตํ
มหคฺคฺมิ อตุลํ ทูลลภทฺสูสนํ อโนมสฺสตฺตปริโภคญฺจ ทฺสูเสตํ อชิวนํ ๗
ยถา ๗

จิตฺตีกตํ มหคฺคฺมญฺจ   อตุลํ ทูลลภทฺสูสนํ
อโนมสฺสตฺตปริโภคํ   รัตนํ เตน วุจฺจตีติ ๑¹

คำแปล

บทว่า "รัตนะ" นี้วิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า รัตนะ เพราะนำมาซึ่งความยินดี คือ
ชักนำมา ก่อให้เกิดและเพิ่มพูนความยินดี นั้นเป็นชื่อของรัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็น
ที่เคารพนับถือ มีค่ามาก หาสิ่งอื่นเปรียบมิได้ หากดูไต่ยาก และมีใจของใช้สอยของคน
ธรรมดา เพราะฉะนั้น บัณฑิตท่านจึงกล่าวถึงรัตนะว่า คือสิ่งที่เป็นที่เคารพนับถือ มีค่ามาก
หาสิ่งอื่นเปรียบมิได้ หากดูไต่ยาก และมีใจของใช้สอยของคนธรรมดา

รัตนะ เป็นคำที่นิยมใช้เรียกของดีของวิเศษ สัตว์วิเศษ ตลอดจนคนดีวิเศษต่าง ๆ
รัตนะทั้งหลายในโลกนี้มีมาก แต่รัตนะที่ดีวิเศษสูงสุด เป็นยอดรัตนะในทางโลก ก็คือจักร-
พรรดิรัตนะ 7 ประการ ซึ่งทำให้พระเจ้าแผ่นดินเป็นพระจักรพรรดิ โดยความก็คือเป็น

¹ ปรมัตถโชติกา นาม ขุททกนิกายอรรถกถา สุตฺตนิปาตวณฺณา ทฺติโย ภาค
(พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2468), หน้า 14.

เจ้าโลก และเป็นเครื่องรักษาบำรุงบำเรอพระจักรพรรดิให้เป็นสุขสมบูรณ์ที่สุด

7.1 จักรพรรดิรัตนะในวรรณคดีบาลี

ในจักรกวัตติสูตร คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กล่าวถึงจักรพรรดิรัตนะไว้ดังนี้

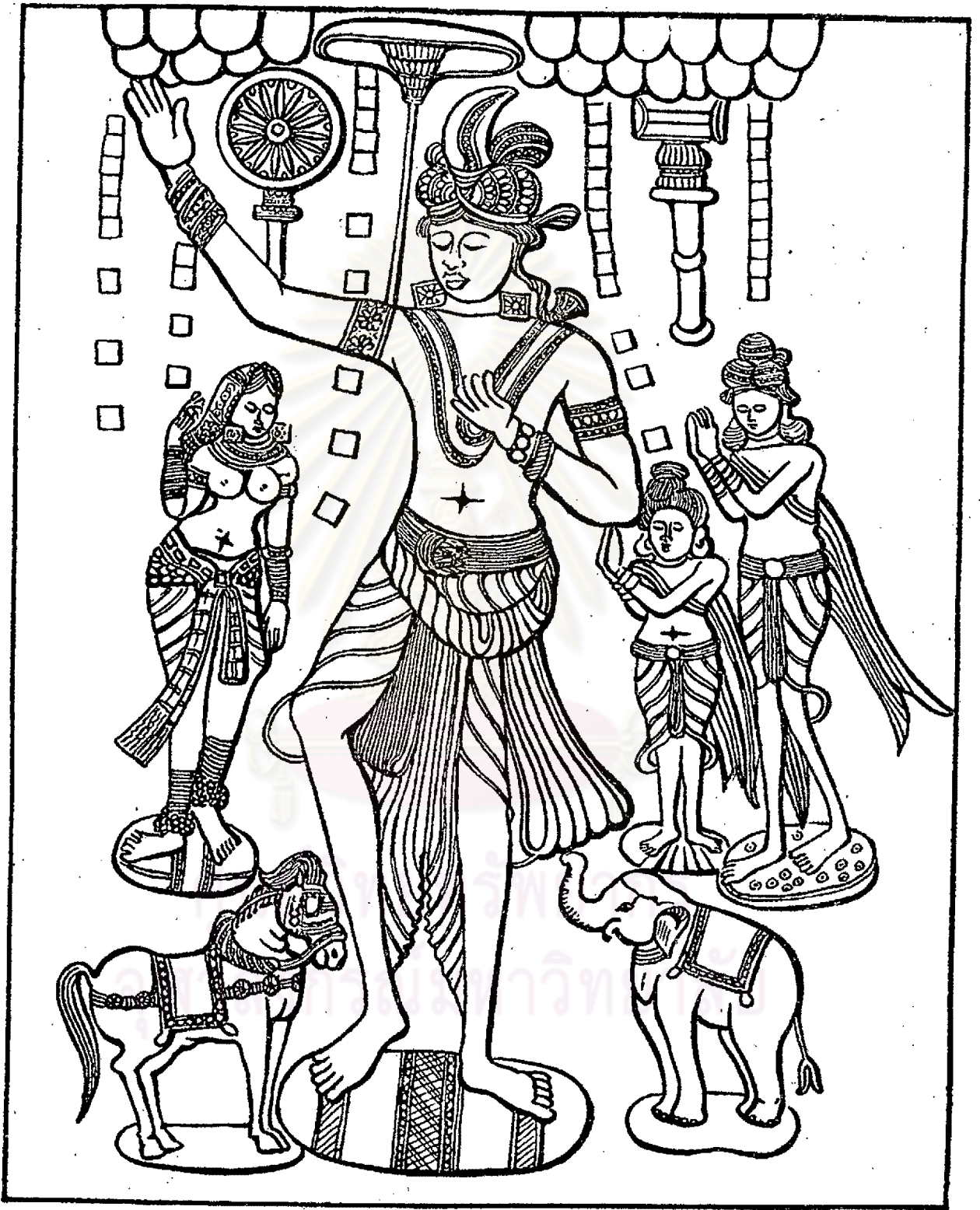
[505] รมุญญะ ภิกขเว จกฺกวตฺติสฺส ปาตุภาวา สตุตฺตุนฺนํ รตนานํ ปาตุภาโว โหติ ฯ กตเมสํ สตุตฺตุนฺนํ ฯ จกฺกรตฺนสฺส ปาตุภาโว โหติ หตุตฺติตฺนสฺส ปาตุภาโว โหติ อสฺสรตฺนสฺส ปาตุภาโว โหติ มณฺธิรตฺนสฺส ปาตุภาโว โหติ อิตฺตฺตฺตฺนสฺส ปาตุภาโว โหติ คหปตฺติตฺนสฺส ปาตุภาโว โหติ ปริณายกตฺนสฺส ปาตุภาโว โหติ ฯ รมุญญะ ภิกขเว จกฺกวตฺติสฺส ปาตุภาวา อิมเอสํ สตุตฺตุนฺนํ รตนานํ ปาตุภาโว โหติ ฯ¹

คำแปล

[505] คุณภิกษุทั้งหลาย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ 7 อย่างจึงปรากฏ รัตนะ 7 อย่างเป็นไฉน คือ จักรแก้ว 1 ข้างแก้ว 1 แก้วมณี 1 นางแก้ว 1 คฤหบดีแก้ว 1 ปริณายกแก้ว 1 คุณภิกษุทั้งหลาย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ 7 อย่างเหล่านี้จึงปรากฏ ฯ²

¹ สุยามรรณฺตสฺส เตปิฏกํ สุตฺตุนฺตปิฏเก สํยุตฺตนิคายสฺส มหาวารวคฺโค (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502), หน้า 138-39.

² พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 19 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 11 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 140.

ภาพเขียนลายเส้น รูปพระจักรพรรดิกับจักรพรรดิทัศนะ
ศิลปินเทียนเบบ อมราวดี

7.2 รศนะที่ 1 จักรแก้ว

รศนะที่ 1 ของพระจักรพรรดิ คือ จักรแก้ว เป็นรศนะที่สำคัญที่สุดในมหาสุทสน-
สูตร คัมภีร์ที่มีนิกาย มหาวรรค กล่าวถึงจักรแก้วไว้ว่า

[164] ราชา อานนุท มหาสุทสนโน สตุตติ รตเนติ สมณนาคโต
อโหสิ จตฺถิ จ อิทฺธิ ๗ กตเมติ สตุตติ ๗

อิชานนุท รมฺญโญ มหาสุทสนนุสฺส ททฺหุโปสเถ ปณฺณรเส สีสนฺนหาคสุส
อุโปสถิกสุส อุปฺปาสาทวรกตสุส ทิพฺพํ จกฺกรทนต์ ปาตุรโหสิ สหสฺสวารี
สเนมิกํ สนาภิกํ สพฺพการปริปฺปรี ทิสฺวา รมฺญโญ มหาสุทสนนุสฺส
เอตทโหสิ สุตํ โข เนกํ ยสฺส รมฺญโญ ชตฺตियสฺส มุทฺธาวาสิตฺตสุส
ททฺหุโปสเถ ปณฺณรเส สีสนฺนหาคสุส อุโปสถิกสุส อุปฺปาสาทวรกตสุส
ทิพฺพํ จกฺกรทนต์ ปาตุรภาวติ สหสฺสวารี สเนมิกํ สนาภิกํ สพฺพการปริปฺปรี โส
โหติ ราชา จกฺกวทฺตฺตีติ อสฺสํ นุ โข อหํ ราชา จกฺกวทฺตฺตีติ ๗ อถ โข
อานนุท ราชา มหาสุทสนโน อญฺญายาสนา เอกัง อุตฺตราสงฺกํ กริตฺวา
วาเมน ทฺวเถน สุวณฺณมฺภิงคารํ คเหตุวา ทฺวชฺเฌน ทฺวเถน จกฺกรทนต์
อพฺพกฺกิริ ปวตฺตตฺถ ภาวํ จกฺกรทนต์ อภิวินาตุ ภาวํ จกฺกรทนต์นฺติ ๗ อถ โข
กํ อานนุท จกฺกรทนต์ ปฺรตฺตฺถิมทิสํ ปวตฺตตฺติ ๗ อนฺนทเว ราชา มหาสุทสนโน
สทฺธิ จตฺรงฺกนิยา เสนาย ๗ ยสมฺมํ โข ปนानนุท ปเทเส จกฺกรทนต์
ปติญฺฐาสี ทฺตฺถ ราชา มหาสุทสนโน วาสํ อุปคจฺฉิ สทฺธิ จตฺรงฺกนิยา
เสนาย ๗ เย โข ปนानนุท ปฺรตฺตฺถิมาย ทิสาย ปฏฺิราชาโน เต ราชานํ
มหาสุทสนนํ อุปสงฺกมิทฺวา เอวมาหฺลฺลํ เอहि โข มหาราช สุวาคคํ
มหาราช ลกํ เต มหาราช อนุสาส มหาราชชาติ ๗ ราชา มหาสุทสนโน
เอวมาท ปาโณ น หนฺตพฺพโโพ อทินฺนํ นาทาคพฺพํ กามาสุ มิจฺฉา น
จริตพฺพวา มุสา น ภาสิตพฺพวา มุชฺชํ น ปาตพฺพํ ยถาภฺตฺตมฺจ ญฺญชฺฉาติ ๗
เย โข ปนानนุท ปฺรตฺตฺถิมาย ทิสาย ปฏฺิราชาโน เต รมฺญโญ มหาสุท-
สนนุสฺส อนฺยนฺตวา อเหตุ ๗ อถ โข กํ อานนุท จกฺกรทนต์ ปฺรตฺตฺถิมํ สมฺมทฺ

อชฺโฏคาคาเหตฺวา ปจฺจุตฺตริทฺวา ทฺกฺขิณํ ทิสํ ปวตฺตติ ทฺกฺขิณํ สมฺมุทํ
 อชฺโฏคาคาเหตฺวา ปจฺจุตฺตริทฺวา ปจฺฉิมํ ทิสํ ปวตฺตติ ปจฺฉิมํ สมฺมุทํ
 อชฺโฏคาคาเหตฺวา ปจฺจุตฺตริทฺวา อุตฺตรํ ทิสํ ปวตฺตติ ฯ อนฺุเหว ราชธา
 มหาสฺหสฺสนโน สฺหฺธิ จตฺรงฺคินียา เสนาย ฯ ยสฺมิ โช ปนฺานนฺุท ปเทเส
 จกฺกรทนต์ ปติฏฺฐาสฺสิ ทฺกฺก ราชธา มหาสฺหสฺสนโน วาสํ อฺุคฺจฺฉิ สฺหฺธิ
 จตฺรงฺคินียา เสนาย ฯ เย โช ปนฺานนฺุท อุตฺตราย ทิสาย ปฏฺิราชาโน
 เต ราชานํ มหาสฺหสฺสนํ อฺุสฺงกฺมิทฺวา เอวมาทฺสุ เอติ โช มหาราช
 สฺวาคํ มหาราช สกํ เต มหาราช อนฺุสาส มหาราชชาติ ฯ ราชธา
 มหาสฺหสฺสนโน เอวมาท ปาโณ น นฺุทพฺุโพ อทินฺุ นาทาทพฺุท กามาสุ
 มิจฺฉา น จริตพฺุพา มุสา น ภาสิตพฺุพา มชฺุท น ปาทพฺุท ยถาภฺุคฺคณฺุจ
 ภฺุคฺคธาติ ฯ เย โช ปนฺานนฺุท อุตฺตราย ทิสาย ปฏฺิราชาโน เต รมฺุญฺุ
 มหาสฺหสฺสนสฺส อนฺุยนฺุคา อเทสฺุ ฯ อถ โช ทํ อานนฺุท จกฺกรทนต์
 สมฺมุทปริยนฺุท ปฺุวี อภิวิชิทฺวา กุสฺวาตี ราชธานี ปจฺจาคนฺุทวา รมฺุญฺุ
 มหาสฺหสฺสนสฺส อนฺุเตปฺุรฺุทวาเร อตฺถกฺกรณปฺุมฺุเช อกฺุชาทํ มณฺุญฺุ อฏฺุฐาสฺสิ
 รมฺุญฺุ มหาสฺหสฺสนสฺส อนฺุเตปฺุรฺุ อฺุปฺุสฺกยมานํ ฯ รมฺุญฺุ อานนฺุท มหาสฺห-
 สฺสนสฺส เอวรฺุปํ จกฺกรทนต์ ปาตฺรโหสิ ฯ¹

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
คำแปล

[164] คู่มืออ่านนที พระเจ้ามหาสุทิสสนะสมบูรณด้วยแก้ว 7 ประการ และด้วย
 ฤทธิ์ 4 ประการ แก้ว 7 ประการเป็นไฉน ฯ

¹ สุยามรณฺุสฺส เตปิฏกํ สุตฺตนฺุทปิฏเก ทีฆนิกายสฺส มหาวคฺุโล (พระนคร :
 โรงพิมพ์มหาเมฏราชวิทยาลัย, 2501), หน้า 199-201.

คุกรอานนท์ เมื่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงสนานพระเกียรติในวัน 15 ค่ำ อันเป็น
 วันอุโบสถ ทรงรักษากุโบสถ เสด็จขึ้นบนปราสาทอันประเสริฐ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มี
 ชีพหนึ่ง มีกง มีคุม พร้อมบริบูรณ์โดยอาการทั้งปวงได้ปรากฏขึ้น ท้าวเธอทอดพระเนตร
 เห็น จึงทรงพระคำริว่า ก็เราได้สดับเรื่องนี้มาแล้วว่า ผู้ใดเป็นชาติยราช ผู้ใดมรธา-
 ภิเษกแล้ว สนานพระเกียรติในวัน 15 ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถ ทรงรักษากุโบสถเสด็จขึ้นสู่
 ปราสาทอันประเสริฐ จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีชีพหนึ่งมีกง มีคุม พร้อมบริบูรณ์ โดยอาการ
 ทั้งปวงยอมปรากฏขึ้น พระราชาผู้นั้นยอมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนี้ เราพึงเป็นพระเจ้า
 จักรพรรดิหรือหนอ คุกรอานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะเสด็จออกจากอาสนะ
 ทรงกระทำพระภาณเวียงมา พระหัตถ์ซ้ายทรงจับพระเศวตทอง พระหัตถ์ขวาทรงชูจักร-
 แก้วขึ้น ตรัสว่า จักรแก้วอันเจริญจงเป็นไป จักรแก้วอันเจริญจงทำนะวิเศษยิ่ง คุกร-
 อานนท์ ครั้งนั้นแล จักรแก้วนั้นก็เป็นไปทางปรตติมทิศ พระเจ้ามหาสุทิสสนะพร้อมด้วย
 จตุรงค์เสนาห์เสด็จตามไป คุกรอานนท์ จักรแก้วหยุดอยู่ในประเทศโคต พระเจ้ามหา-
 สุทิสสนะก็เสด็จเข้าพักแรกพร้อมด้วยจตุรงค์เสนาในประเศนั้น คุกรอานนท์ ก็ในปรตติม-
 ทิศ พระราชาเหล่าโคตเป็นปฏิปักษ์ พระราชาเหล่านั้นเขาเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ แล้ว
 กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแถมหาราช ขอพระองค์จงเสด็จมาเถิด พระองค์เสด็จมาดีแล้ว
 ราชสมบัติของหมอนั้นยอมเป็นของพระองค์ ขอพระองค์จงประทานพระบรมราชาโชวาท ฯ

พระเจ้ามหาสุทิสสนะจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่ฟังมาสัตว์ ไม่ฟังดีเอาของ
 ที่เจ้าของไม่ได้ให้ ไม่ฟังประพฤตติคินคาม ไม่ฟังกล่าวเท็จ ไม่ฟังคิมำเมา จงบริ-
 โภคตามเคยเถิด คุกรอานนท์ ก็ในปรตติมทิศ พระราชาเหล่าโคตเป็นปฏิปักษ์ พระราชา
 เหล่านั้นกลับอ่อนน้อมต่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะ คุกรอานนท์ ลำดับนั้น จักรแก้วก็ย่างเข้าสู่
 สมุทธานปรตติมทิศแล้วกลับเวียนไปทางทิศทักษิณ ย่างเข้าสู่สมุทธานทักษิณทิศ แล้วกลับ
 เวียนไปทางทิศปัจฉิม ย่างเข้าสู่สมุทธานทิศปัจฉิม แล้วกลับเวียนไปทางทิศอุดร พระเจ้า-
 มหาสุทิสสนะทรงติดตามไปพร้อมด้วยจตุรงค์เสนา คุกรอานนท์ ก็จักรแก้วหยุดอยู่ในประเทศ
 โคต พระเจ้ามหาสุทิสสนะก็เสด็จเข้าพักแรม พร้อมด้วยจตุรงค์เสนาในประเศนั้น คุกรอ-
 นนท์ ก็ในอุดรทิศ พระราชาเหล่าโคตเป็นปฏิปักษ์ พระราชาเหล่านั้นเขาเฝ้าพระเจ้า-

มหาสุทิสสนะ แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแถมหาราช ขอพระองค์จงเสด็จมาเกิด พระองค์
เสด็จมาดีแล้ว ราชสมบัติของหมอมะนียอมเป็นของพระองค์ ขอพระองค์จงประทานพระบรม-
ราชาโฆวาท ฯ

พระเจ้ามหาสุทิสสนะจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่ฟังข้าสัว ไม่ฟังถือเอาของ
ที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ฟังประพฤติดีในกาม ไม่ฟังกล่าวเท็จ ไม่ฟังค้ำน้ำเมา จงบริโภค
ตามเคยเถิด กุกรอนันท์ ก็เอนอศรทิศ พระราชาเหล่าใดเป็นปฏิปักษ์ พระราชาเหล่า
นั้นกลับอ่อนน้อมต่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ลำดับนั้น จักรแก้วนั้นก็ปราบปรามปฐพีมีสมุทรเป็น
ขอบเขตใหญ่ราบคาบ เสร็จแล้วก็กลับมากุสวดีราชธานี ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ
ที่พระทวารภายในพระราชวัง ณ มุขสำหรับทำเรื่องราวยังภายในพระราชวังของพระเจ้า-
มหาสุทิสสนะให้สว่างไสวอยู่ กุกรอนันท์ จักรแก้วเห็นปานนี้ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหา-
สุทิสสนะ ฯ¹

ในมหาสุทิสสนสุตตรวรรณา คัมภีร์สมังควลาลินี อรรถกถาที่ฉนิกาย พระพุทธ-
โฆษาจารย์โคภรณาดังรูปลักษณะและวิธีพิชิตที่ปั้ง 4 ของจักรแก้วไว้อย่างละเอียดลออ
ค้วยสำนวนที่ไพเราะ มองเห็นภาพได้ชัดเจน ดังนี้

ตจูด จกญจ คั รติชนนญฐน รตนญจาติ จกกรตน์ ฯ ยาย ปน
คั นาภिया สนาภิกนุติ วุฑุคั ส่า อินุหนีลณิมยา โหติ ฯ มชฺเ
ปนสุสา สารรชคมยา ปนาหิ ยาย สุฑุขสินิฑุชทนุคปนุติยา หสมานา วิย
วิโรจติ ฯ มชฺเณนิฑุเทเน วิย จนุทมนุฑเลน อุกุโสปี พาหิรนุคเรสุ
รชตปฏเณ กตปริกฺเขปา โหติ ฯ เสดุ ปนสุส นาภิปนาหิปริกฺเขปฏเณสุ
บุฑุคบุฑุคญฺฐาเน ปริจุเฉทเลขา สุวิกตฺตาว หุฑฺวา ปณฺญาณุติ ฯ
อยนุคาวสุส นาภिया สพฺพทาการปริปฺรคฺตา ฯ เยหิ ปน คั อเรหิ

¹ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2
ที่ฉนิกาย มหาวรรค (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 162-63.

สหสุธารนุติ วุฑฺฒ์ เต สตุตฺรทนมยา สฺริยรสมฺมึโย วย ปภาสมุพฺพนา
 โหนฺติ ฯ เตสํปิ ฆฏฺฏมณิกปริจฺเจตเตเสชาหิณี สุวักขฺตาเนว พุทฺธา
 ปญฺญาณนุติ ฯ อยมสุส อรณํ สพุพการปริปฺรตา ฯ ยาย ปน ตํ
 เนมิยา สเนมิกฺกนุติ วุฑฺฒ์ สา พาลสฺริยรสมฺมึกลาปสิริ อวทสมานา วย
 สฺรุตฺตสุทฺตลีนินฺทวาทมยา โหติ ฯ สนฺธิสฺส ปนฺธุสา สุวิสุทฺตมนปญฺจวราทสสุ-
 สิริกา รตุตคณพฺพทมฺภฺฐา ฆฏฺฏปริจฺเจตเตเสชา สุวักขฺตา พุทฺธา ปญฺญาณนุติ ฯ
 อยมสุส เนมิยา สพุพการปริปฺรตา ฯ เนมิญฺจลปิฏฺฐิยํ ปนฺธุส ทสนฺนํ
 ทสนฺนํ อรณํ อนุตเร ฆมนวํโส วย อนุโตสฺสโร ฉินฺนมนฺจลชจิวาทค-
 คาทิกปวาทพฺพโต โหติ ฯ

ยสุส วาเทริตสุส สุกฺกสสมนฺนาทสุส ปญฺจจกิตฺตริยสุส วย สพุโท วคฺค
 จ รชนึโย จ กมนึโย จ มทนีโย จ โหติ ทสุส โข ปน ปวาทพฺพ-
 ทสุส อฺปฺริ เสตจฺจตุตฺ อฺโกสฺส ปสฺเสสฺส สโมสริตคฺคสมทามานํ เทว ปนฺติโยติ
 เอวํ สโมสริตคฺคสมทามปฺนฺติสทวฺยปริวาทเรน เสตจฺจตุตฺตชชาริณา ปวาทพฺพทส-
 เทน สมฺปฺโสภิตเนมิปริกฺขेषสฺส ทฺวินฺนํปิ นากิปนาหิณี อนุโต เทว สีมฺขานิ
 โหนฺติ เยหิ ทาลกฺขนฺชปฺปมาณา ปญฺจจกิตฺตริยคฺคลาปสฺสสิริกา ตฺรณฺวิสมานรตุ-
 ตคณพฺพคณพฺพปริยฺนตา อากาสคฺจคาคคิโสภํ อวทสมานา วย เทว
 มุคฺตาคลาปา โอลมฺพนุติ เยหิ จกฺกรตเนน สพุชฺชึ อากาเส สมฺปริวตฺตมาเนหิ
 ทึณฺนิ จกฺกานิ เอกโต ปรีวตฺตนฺตานิ วย ชายนุติ ฯ อยมสุส สพุพโส
 สพุพการปริปฺรตา ฯ

ตํ ปเนตํ เอวํ สพุพการปริปฺรํ ปกคฺคิยา สายมาสภตฺตํ ภูฏชิตฺวา
 อตฺตโน อตฺตโน มรทฺวาเร ปญฺญตฺตาสเนสฺส นิสฺสึทฺทวา ปวตฺตติคฺคตาสตฺตลาเปสฺส
 มนฺธุสเสสฺส วิธิจกฺกาทิสฺส กิฬมาเน ทารกชเน นาคิอฺจฺเจน นาคินีเจน
 วนสนฺนํพมฺพตฺกาสนฺเนน อากาสปฺปเตเสน อฺปฺโสภยมานํ วย รุกฺขสาชคฺคานิ
 ทฺวาทสโยชนโต ปฏฺฐาย สฺยฺยมาเนน มชฺฐสฺสเรน สตุตฺตานิ โสคานิ
 โอชาปยมานํ โยชนโต ปฏฺฐาย นานปฺปภาสมฺพตฺตมฺพชฺชเลน วญฺเจเน นยฺยานิ

สภาคทนต์ - วย รญโญ จกกรทนต์ สญญานภาว อุกุโษษญต วย
 ราชธานีอภิมข อากจติ ๗ ศสจ จกกรทนต์ สททสวเนเนว กุโตะ นุโช
 กสจ นุโช อัย สทโทติ อวชชิตททหนัน ปรตติมทิส อวโลกยมานัน เศล
 มนุสสานัน อญญทโร อญญทร เอวมาท ปรสสท โภ อจจริย อัย ปญญ-
 จนุโท ปุพเพ เอกโต อุกุจติ อชเชว ปน อตตทติโย อุกุคโต
 เอกญติ ราชทสมิตถมิว ปญญจหนมิถัน ปุพพาปริเยน คคณคเล อภิลงฆทีติ ๗
 ทมญโญ อาท กิ กเจสิ สมม กุที นาม ทยา เทว ปญญจนุทา เอกโต
 อุกุจจุนุทา ทิฏฐปุพพา นนุ เอส ทปนิยรัสชาโร ปิฏฐกรโณ ทิวากโร
 อุกุคโตทิทา ทมญโญ สิต กชวา เอวมาท กิ อุมมชโตสิ นนุ อิตาเนว
 ทิวากโร อตตจกโต โส กถ อิต ปญญจนุท อนุพนุชมาโน อุกุจจิสสตี
 อทฐา ปเนต อเนกรทนปภาสสมุทยสมุชชล เอกสสาปิ ปญญวโต วิมานัน
 ภวิสสทีติ ๗ เท สทเพปิ อปสาทญนุตา อญญเอ เอวมาทสุ โภ กิ พุ
 วิลปถ เนวาย ปญญจนุโท น สริโย น เทววิมานัน น ทิ เศล เอวรูปา
 สิริสมุพตติ อตติ จกกรทเนน ปน เอเกน ภวิตพุนติ ๗ เอว ปวตตติกถา-
 สลลาปสุเสว ศสจ ชนสจ จนุทมนุทล โโฮทาย ท จกกรทนต์ อภิมข โหติ ๗

คโต เชนิ กสจ นุโช อิต นิพพทนต์ วุตเต ภานุติ วชุตทาโร น
 กสจจ อญญสจ นนุ อมหาก มหาราชา ปริตจกกรทนต์วตุโต ศสเสต นิพพ-
 ทนต์ ๗ อถ โส จ มหาทโน โย จ อญโญ ปรสสตี สชโพ จกกรทน-
 เมว อนุคจติ ๗ ตปี จกกรทนต์ รญโญเอว อตถาย อตตโน อากทภาว
 ญาเปตูกามัน วย สทตทชชต ปาการมชดเกเนว นคร อนุปรียายิตวา รญโญ
 ปร ปททชฉิน กชวา อนุเตปรสจ จ อุตตรสีทปญชรสตีเส สวเน ยถา
 คนุชปญวาทีหิ สชเนน สกกา โหติ ปุเชต เอว อชชานท วย ทิฏฐตี ๗
 เอว สุตสจ ปนสจ วาทปานนิททาทีหิ ปวิสิตวา นานาวิราครทนปภาสสมุชชล
 อนุโตปาสาท กุรุมานัน ปภาสมุท ทิสวา ทสสนชถาย สชชชาทากิลาโส ราชา
 โหติ ๗ ปรินปิสจ ปยวจนมารพภ เตน อากนุชวา ทมชถัน นิเวเพติ ๗

อด ราชชา พลวปีติปาโมชุตตญฐสรโร ปลดงกั โมเจทวา อฏฐายาสนา
 สี่หปญชรสมี่ปี คนุทวา ตั จกกรทนั ทิสฺวา สุตฺ โข ปน เม ทนุติ
 อาทิกั จิตฺตึ จินุตยติ ฯ มหาสุทฺตสนฺตฺสาปิ สพฺพนุตฺ ตเถว อโหสิ ฯ เตน
 วุฑฺฒั ทิสฺวา รมฺญโณ มหาสุทฺตสนฺตฺส ฯ เป ฯ อสฺสั นุโข อหั ราชชา
 จกฺกวทฺตีติ ฯ ตตฺถ โส โหติ ราชชา จกฺกวทฺตีติ ฯ กิตฺตฺวาตา จกฺกวทฺตี
 โหตีติ ฯ เอกงฺกุสฺหวงฺกุสมฺมตฺตปิ จกฺกรตเน อากาสั อพฺภุคฺคนุทวา
 ปวตฺเต ฯ อิทานิ ตสฺส ปวตฺตปาปนคฺตึ ยั กาทพฺพั ตั ทสฺเสนฺโต อดโข
 อานนฺทาทิ อาทิมาท ฯ

ตตฺถ อฏฐายาสนาติ นิสฺนินาสฺนุโต อฏฐทิตฺวา จกฺกรทนสมี่ปีมาคนุทวา ฯ
 สฺวณฺณภิงฺคารั คเหทฺวาติ หตฺถิโสมฺมทสฺทิสฺปนาหิ สฺวณฺณภิงฺคารั อฏฺธิปิทฺวา ฯ
 อนฺวเทว ราชชา มหาสุทฺตสนฺ โส หุธิ จตฺรจฺจินียา เสนายาติ สพฺพจกฺกวทฺตีนิ
 ทิ อุตฺเทน อพฺภุคฺกิริทฺวา อภิวินาตุ ภาวั จกฺกรทนนฺติ วจนสมนฺนุตรเมว
 เวหาสั อพฺภุคฺคนุทวา จกฺกรทนั ปวตฺตติ ยสฺส ปวตฺตสมนฺนุตรกาลเมว โส
 ราชชา จกฺกวทฺตี นาม โหติ ฯ ปวตฺเต ปน จกฺกรตเน ตั อนฺุพฺพมาโนว
 ราชชา จกฺกวทฺตี ยานวรั อารุญฺห เวหาสั อพฺภุคฺคจฺฉติ ฯ อดสฺส ฉตฺตจาม-
 ราทินฺทฺโถ ปรัชโชน เจว อนฺุโตชฺโชน จ ตโต นานปฺปการกญฺจกฺกวจาติสนฺนา-
 หวิญฺฐิตฺเตน วิวิชาภรณปฺปภาสฺมมุชฺเชน สมฺมสฺสิตฺตชฺชปฺปภากปฺปภิมฺมิตฺเตน อตฺตโน
 อตฺตโน พลกาเยน สหฺมึ อฺุปราชเสนาปติปฺปฏฺตโยปิ เวหาสั อพฺภุคฺคนุทวา
 ราชานเมว ปรีวาเรนฺติ ฯ ราชชฺชุตฺตา ปน ชนฺสงฺกหณคฺตึ นครวีถิสฺสุ เภริโย
 จารวาเปนฺติ ตาตา อมฺหากั รมฺญโณ จกฺกรทนั นิพฺพตฺตึ อตฺตโน อตฺตโน
 วิกวานฺุรฺเปณ มณฺธิตปฺปสาชิตา สฺนุณิปฺตฺธาติ ฯ มหาชฺโชนปิ จ ปกฺติยา จกฺกรทน-
 สทฺเตเนว สพฺพกิจฺจจานิ ปหาย คนฺุชฺชปฺปณาตีนิ อาทาย สฺนุณิปติโตว ฯ โสปิ
 สทฺโฬ เวหาสั อพฺภุคฺคนุทวา ราชานเมว ปรีวาเรติ ฯ ยสฺส ยสฺส ทิ
 รมฺญญา สหฺมึ คนฺุตฺกามตา อฺุปฺปชฺชติ โส โส อากาสคฺโตว โหติ ฯ เอว

ทวาทสโยชนายามวิตุตารา ปรีสา โหติ ฯ ตตฺถ เอกปรีโสปี ฉินฺนฉินฺน-
สรโร วา กิลิงฺฐวตฺโต วา นตฺถิ ฯ สฺจิปรีวารो ति राखा जग्वत्पृथ्वी ॥
जग्वत्पृथ्वीप्रीसा नाम विखात्रप्रीसा विय आकासे कज्जमाना इन्धनीलम-
निकले विप्रकिण्डमनिरत्नसत्तिसा होति ॥ महासुहस्रसुसापि तदेव ओहोसि ॥
तेन वृक्षं अनुवत्ते राखा महासुहस्रो सृष्टी जत्सृष्टिनिया सेनायाति ॥

तं पन जग्वत्तन् रूक्ષकानं उप्री नातिउज्जेन नातिनेजेन ककณप्पते-
सेन पवत्तति यदा रूक्खानं पुप्पण्लप्लुवेहि อตฺถิกา तानि सुखेन . कहेत्
สगฺโกนฺนฺติ ยदा ज ภูมิं ฐिता . เอส राखा เอส उप्राखा เอส सेना-
ปत्ति สल्लग्गेत् สगฺโกนฺนฺติ ॥ ฐานาที่สุ จ อิริยาปเตสุ โย येन อิจฺฉติ
โส เตเนว कज्जति ॥ จิตฺตกมฺมาทิสिปปฺปสุตา เจตฺถ อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจ
กโรนฺนฺตาเยว कज्जनฺติ ยถेว ति ภูมิं ตदा เตสํ สพฺพกิจฺจანი आकासे-
येव อิจฺฉนฺติ ॥ เอวํ जग्वत्पृथ्वी कहेत्त्वा तं जग्वत्तन् वामप्पुसेन
สิเนरुํ ปหาย महासुहस्रं उप्रीकाके अण्डयोचनसहस्रं पुप्पविहे
कज्जति ॥ ตตฺถ โย विण्णुเพเชน ทวาทสโยชนาย ปรีกฺเขปโต ฉत्तีสโยช-
นาย ปรีसाय สนนฺเวสग्गฺโหม สลฺภาहारูปกรโหม ฉาญฺทกสมฺปนฺโน สฺจิสฺमतโโล
รมณീโย ภูมิภาโค ॥ ตสฺส उप्रीकाके तं जग्वत्तन् अग्गฺขาทं विय คिणฺนฺติ ॥
อถ तेन สจฺจญาณเณ โส มหาสโน ओत्तरिव्वा ยदारुจि ภูหนानโกชนาति
सपुष्पकज्जანი गरोन्तो वारं गप्पेति ॥ महासुहस्रसुसापि सप्प तदेव
ओहोसि ॥ तेन वृक्षं यस्मी ไซ पनानนฺत् पतेसे जग्वत्तन् ปตฺติฐาสि
ตตฺถ राखा महासुहस्रो वारं उपคज्जि สृष्टी जत्सृष्टिनिया सेनायाति ॥

เอวํ วารं उपคเต जग्वत्तมิहि ये ตตฺถ ราชาโน เต ปน จุก
आकत्तति सुत्वापि न पलकयं สนนฺปาเตตฺวา ยฺหุชชชฺชา โหนฺติ ॥
जग्वत्तन्सुส ति उपपत्तिสมन्नन्तरमेव नตฺถि गोจि सत्तो नाम โย प्रज-
त्तुतिकसम्प्राय तं राजानं आरुण आरुषं अग्गฺชิपित् विसहेय ॥ อयमानุภาโว

จกกรคนสูส ๗ จกกรกานุภาเวณ ที ทสูส รมุโฆ อรี อเสสา ทมถ์
 อูเปนุติ ๗ อรินุทโม นาม นราชิปสูส เตเนว ทัง วุจจติ ทสูส
 จกกรนุติ ทสูมา สหุเพปี เต ราชานโน อตุตโน อตุตโน ราชุขสิริ-
 วิภวานุรูปุ ปาภภู คเหตุวา ทัง ราชานัน อูปคมุม โอนทสิริ อตุตโน
 โมลิมณิปปภาภิเสเกณ ทสูส ปาทปุตัง กตุวา เอหิ โท มหารราชาติ
 อาทีหิ วจเนหิ ทสูส กีกการปฏิสูสาวิทัง อาปราชุนุติ ๗ มหาสทสูสนสูสาปี
 คเถวากัสสา เตน วุตุตัง เย โช ปนนานนุท ปุรตุติมาย ทิสาย ๗
 เป ๗ อนุสาส มหารราชาติ ๗

คตุถ สุวาคคณุติ สุกาคคัง ๗ เอกสูมี หิ อากเต โสจนุติ คเต
 นนุทนุติ เอกสูมี อากเต นนุทนุติ คเต โสจนุติ ทาทิสอ ทู
 อากมนนุทโน คมนโสจโน ทสูมา ทว อากมนัน สุกาคคณนุติ วุตุตัง โหติ ๗
 เอว วุตุเต ปน ราชา จกกรวตุติ นابی เอตุตัง นาม เม อนุวสูส
 พลี อูปกนุเปถาติ วหติ นابی อญญสูส โภคัง อจุนิทธิตุวา อญญสูส เทหิ
 อตุตโน ปน ชมมราชภาวสูส อนุรูปาย ปญญาย ปาณาติปาตาหิ
 อูปปริกขิตุวา เปมนีเยน มญจนา วจเนน ปสูสถ ทาทา ปาณาติปาโต
 นวเมส อเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต นิริยส่วตุคณิกโก โหตีติ อาทินา
 นเยน ชมม เทเสตุวา ปาโณ น นนุทพุโพติ อาทิกัง โอิวาทัง เทหิ ๗
 มหาสทสูสโนปี คเถว อกาสิ ๗ เตน วุตุตัง ราชา มหาสทสูสโน เอวมา
 ปาโณ น นนุทพุโพ ๗ เป ๗ ยถากุตุตญจ ญญชลาติ ๗

กี ปน สหุเพปี รมุโฆ อิมัง โอิวาทัง คณนุทีติ ๗ พุทสูสาปี ทาว
 สหุเพ น คณนุที รมุโฆ กี คณนุทีสูสนุทีติ ๗ ทสูมา เย ปญจिता
 วิยตุตา เมธาวิโน เต คณนุที ๗ สหุเพ ปน อนุยุนทาว ภาวนุที ๗
 ทสูมา เย โช ปนนานนุทาทิ อาทิมาท ๗

อด ทัง จกกรคณัน เอว ปุพพิเทหवासินัน โอิวาเท ทินุเน กตปาตราเสน
 จกกรวตุทิพเลน เวทาส์ อพุกุคณตุวา ปุรตุติมสมุทัง อชฺโฆคานหิ ๗ ยถา ยถา

จ ทํ อสุโฆคาหติ ตถา ตถา อคทคณฺหิ ฆายิตฺวา สํชิตฺตฺวโณ นาคราชา
 วยิ สํชิตฺตฺวอมิวิปฺวารํ หุทฺวา โอบุคฺจุนฺมานํ มหาสมฺมุทฺสลิลํ โยชนมตฺตํ
 โอบุคฺคณฺทฺวา อนุโศสมฺมุทฺเต เวฬุริยภิกฺขุติ วยิ ทิฏฺฐติ ฯ ทัตถํเยว จ ทสฺส
 รณฺเญ ปุณฺณสิริํ หนฺนุสฺสกาmani วยิ มหาสมฺมุทฺตเล วิปฺปิกิณฺณานิ ฆานารตนาณิ
 คโต คโต อากฺขนฺทฺวา ทัตํ ปเทสํ ปุรยณฺติ ฯ อดฺธ สว ราทปฺริสา ทัตํ
 นานารตฺนปฺริปฺปํ มหาสมฺมุทฺทลํ ทิสฺวา ฆถารุจํ อฺจุนฺจกาทีหิ อาทियติ ฯ
 ฆถารุจํ อาทินฺนรตนาณํ ปน ปฺริสาณํ ทัตํ จกฺกรตฺนํ ปฏินิวตฺตติ ฯ ปฏินิว-
 ตฺตมาเน จ ทสฺสมิ ปฺริสา อคฺคโต โหติ มชฺชเณ ราชา อนุเต จกฺกรตฺนํ ฯ
 ทลนิจฺฉลํ ปโลภियมานมิว จกฺกรตฺนสิริยา อสทมานมิว จ เตน วิโยเคน
 เนมิณฺณทลสฺส ทิฆนฺตํ อภินฺนตํ อภินฺนตํ นินฺนตฺรเมว อฺปคฺจุนฺติ ฯ เอวํ
 ราชา จกฺกวตฺตํ ปุรตฺติมมหาสมฺมุทฺปฺริยณฺตํ ปุพฺพวิเทหํ อภिवิชินฺทฺวา ทฺฆนิม-
 สมฺมุทฺปฺริยณฺตํ ฆมฺพทึปํ วิเซตฺกามา จกฺกรตฺนเทสิเตน มคฺเคน ทฺฆนิมสมฺมุทฺทา-
 ภิมฺโข คจฺจนฺติ ฯ มหาสฺทสฺสโนปิ ตเถว อคฺมาสิ ฯ เตน วุตฺตํ อดฺธโฆ ทัตํ
 อานนฺท จกฺกรตฺนํ ปุรตฺติมํ สมฺมุทํ อสุโฆคาเหทฺวา ปจฺจตุตฺริทฺวา ทฺฆนิมทิสํ
 ปวตฺตตีติ ฯ

เอวํ ปวตฺตมานสฺส ปน ทสฺส ปวตฺตตฺนวิฆานํ เสนาสฺสนิเวโส ปฏิราชาคมณํ
 เตสํ เตสํ อนุสาสนิปปทานํ ทฺฆนิมสมฺมุทฺทอสุโฆคาหณํ สมฺมุทฺสลิลสฺส โอบุคฺจุนฺ
 นานารตนาทานนฺติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ วิชินฺทฺวา ปน ทัตํ
 ทสฺสทสฺสโยชนปฺปมาณํ ฆมฺพทึปํ ทฺฆนิมสมฺมุทฺโทปิ ปจฺจตุตฺริทฺวา สตฺตโยชนสทฺส-
 สปฺปมาณํ อมรโคยานํ วิเซตฺว ปุพฺเพ วุตฺตตฺนเยเนว คณฺทฺวา ทัตํ สมฺมุทฺปฺริย-
 ณฺตํ ตเถว อภिवิชินฺทฺวา ปจฺจนิมสมฺมุทฺโทปิ อคฺตฺริทฺวา อภฺนฺนโยชนสทฺสสฺปฺปมาณํ
 อคฺตฺรกรุํ วิเซตฺว ตเถว คณฺทฺวา ทัตํ สมฺมุทฺปฺริยณฺตํ ตเถว อภिवิชिय
 อคฺตฺรสมฺมุทฺโทปิ ปจฺจตุตฺริติ ฯ เอตฺตาวตฺตา รณฺเญจ จกฺกวตฺตินา จาตฺรณฺทาย
 ปฐฺวียา อาชิปฺจํ อฆิกตํ โหติ ฯ

โส เอวํ วิชิตฺวทโย อคฺตฺโน รชฺชสิริสมฺปตฺตทิสฺสนตฺตํ สปริโส อหฺนฺนํ
 คคณฺทลํ อภิลงฺขินฺทฺวา สุวิกสิตปทุมฺปฺปลกฺกมฺพทึปฺพทริกวนวิจิตฺเต จตฺตารา ฆาตฺสเร

วีย ปญฺจสทปญฺจสทปริศฺตที่ปปริวารเ จตุตทาโร มหาทีเป โอลเเกตุวา
 จฏกรตนเทสีเตเนว มคฺเคน ยถานุกมํ อตุตโน ราชธานี ปจฺจา-
 จุนตี ๗ อถ ตํ จฏกรตนํ อนุเตปรุทวารํ อปฺโสภยมานํ วีย หุตฺวา
 ทิฏฺฐติ ๗ เอวํ ปติฏฺฐิเต ปน ทสมิ จฏกรตเน ราชนุเตปรุเ อฏฺกาหิ
 วา ทีปิกาหิ วา น กิณฺจิ กรณียํ โหติ ๗ จฏกรตโนภาโสเยว รชฺฐิ
 อนุชการํ วิธมตีเยว ๗ เย ปน อนุชทวารจฺตุลิกา โหนฺติ เกลํ อนุช-
 การเมว โหติ ๗ มหาสุทฺสสนสุสาปิ สพฺพเมตํ ตเถว อโหสิ ๗ เตน
 วุฑฺฒํ ทฺวชฺฉิมสมฺภูทํ อชฺชโศคาเหตุวา ๗ เป ๗ เอวญฺญํ จฏกรตนํ ปาตุรโหสิตี ๑¹

คำแปล

ในบทนั้น มีวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า จักรแก้ว เพราะจักรนั้นเป็นจักรและเป็นแก้ว
 เพราะอรรถทำให้เกิดความยินดี ก็จักรแก้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีคัมภีร์เป็นคัมภีร์
 แล้วควยแก้วอันหนึ่ง ตรงกลางคัมภีร์นั้นมีปณาลีแล้วควยเงินแท้ สองแสงแพรวพราย
 ประหนึ่งว่ามีนัยมหัวควยระเบียบพันที่เรียบและขาวเป็นเงา ปณาลีนั้นภายในภายนอกทั้ง
 สองข้างบุไว้รอบ ๆ ควยแผ่นเงิน ประคอบด้วยจันทรมณฑลที่แหวงตรงกลาง ลวดลายที่
 กำหนดในที่อื่นควร ๆ ที่แผ่นเงินหุ้มคัมภีร์และปณาลีของจักรแก้วนั้น ปรากฏได้ส่วนนี้¹ นี้คือ
 ความบริบูรณ์ควยอาการทั้งปวงของคัมภีร์แก้วนั้น ก็จักรแก้วนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า
 มีกัมพน์หนึ่ง ซึ่งเป็นกำลวนแล้วควยแก้วเจ็ดประการ รุ่งเรืองควยความสว่างไสวประหนึ่ง
 รัศมีของดวงอาทิตย์ ลวดลายที่กำหนดเป็นรูปหม้อและรูปคัมของกำนั้น ปรากฏได้ส่วนนี้

¹ สมุทฺทลวิลาสินียา นาม ทีฆนิกายภูทกถาย ทฺติโย ภาโค มหาควคฺคณฺณา
 (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2463), หน้า 289-98.

² ปณาลี หมายถึง ช่องคัม

นี่คือความบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงของกัจจกรแก้วนั้น กัจจกรแก้วนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีกึ่งซึ่งเป็นกงลวนแล้วด้วยแก้วประพาฬสีแดงกำเป็นเงาใส ประหนึ่งจะเยยความงามของกลุ่มที่มีดวงอาทิตย์ยามแรกขึ้น ตรงทิศของกงนั้นมีลวดลายที่กำหนดเป็นวงกลม มีความงามด้วยความขาวแข็งบริสุทธิ์ยิ่ง เกลี้ยงเกลาประดุจทองคำชุบสีสีแดง ปรากฏได้ส่วนนี้ นี่คือความบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงของกงจักรแก้วนั้น กึ่งที่ขอบวงกลมของกงในระหว่างกำลีบก้ำของจักรแก้วนั้น มีท่อนแก้วประพาฬสำหรับรับรับลมตกแคว้งเป็นวงกลม ข้างในเป็นโพรงเหมือนไม้ดอกไม้

เสียงของท่อนแก้วประพาฬยามตกลงนั้น จะเป็นเสียงไพเราะชวนใจ ชวนให้ฟัง และให้เคลิบเคลิ้ม เสมือนหนึ่งเสียงดนตรีที่ประกอบด้วยองคทา มีนักดนตรีบุณลาตระโคม ฉะนั้น เบื้องบนของท่อนแก้วประพาฬมีเศวตฉัตรซึ่งทั้งสองข้างมีช่อดอกไม้ทยอยยกลงมา ด้วยกันสองช่อ ภายในคุมและปนาที่ทั้งสองข้างของเครื่องแวววงกตทั้งคองด้วยท่อนแก้วประพาฬร้อยท่อน อันเป็นที่ตั้งของเศวตฉัตรร้อยคัน อันแวดล้อมด้วยช่อดอกไม้ทยอยยกลงมาร้อยคูดังนี้ มีหน้าราชสีห์สองหน้าซึ่งมีพวงแกวมุกดาสองพวงมีขนาดเท่าลำตาล สองแสงแพรวพราวประดุจกลุ่มรัศมีจันทร์เพ็ญ ที่สุครอบ ๆ มีลูกกลมทำด้วยงาช้างพลแดงมีสีประดุจดวงอาทิตย์ที่แรกขึ้น พวงแกวมุกดาทยอยยกลงมาประดุจจะเยยความงามของแนวอากาศคอง และเมื่อหน้าราชสีห์สองหน้าลอยวนเวียนไปในอากาศพร้อมกับจักรแก้ว ก็ปรากฏประดุจว่า จักรแก้วสามดวงหมุนรวมไปด้วยกัน นี่คือความบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง โดยประการทั้งปวงของจักรแก้วนั้น

เมื่อมนุษย์ทั้งหลายบริโภคอาหาร เย็นตามปกติ แล้วนั่งบนที่นั่งที่จัดเอาไว้ใกล้ประตูเรือนของตน ๆ แล้วสนทนากัน และเมื่อเด็ก ๆ กำลังเล่นอยู่ที่ทางสี่แพร่ง เป็นต้น จักรแก้วดวงนั้นที่บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงอย่างนี้ เสมือนว่าจะยังยอกกิ่งไม้ทั้งหลายให้สว่างไสวตามอากาศประเทศที่อยู่ไกลยอดไพโรสนต์ไม่สูงนัก ไม่น่าหนัก จะให้เหล่าสัตว์ได้เฝ้าหูฟังเสียงอัมไพเราะที่ได้ยินมาตั้งแต่ระยะ 12 โยชน์ จักรแก้วลอยมุ่งหน้ามาสู่ราชธานี ประหนึ่งจะตรึงดวงตาไว้ด้วยแสงอันโชติช่วง อันเป็นบ่อเกิดของแสงสว่างนานาชนิดเป็นระยะทางหนึ่งโยชน์ และประหนึ่งจะประกาศพระบุญญาภิบาลของพระเจ้าจักรพรรดิ

ลำดับนั้น ค่ายการไคยนี้เสียงจักรแก้ว มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นต่างก็มีใจหวงคิดกันว่า "เสียงนี้มาจากที่ไหนหนอ เสียงนี้เป็นเสียงของอะไรหนอ" จึงมองไปทางทิศตะวันออก คนหนึ่งพูดกับอีกคนหนึ่งอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ เชิญดูสิ่งอัศจรรย์เกิด จันทรเพ็ญนี้เมื่อก่อน ขึ้นมาดวงเดียว แต่วันนี้เองขึ้นมาสองดวง คู่แห่งจันทรเพ็ญนี้เสมือนคู่แห่งพญาหงส์ เพราะว่ามีมันโลดลอยไปในท้องฟ้าไม่เหมือนแต่ก่อน" อีกคนหนึ่งพูดกับคนนั้นว่า "เพื่อนเอ๋ย ท่านพูดอะไร ท่านเคยเห็นจันทรเพ็ญขึ้นที่เดียวสองดวงที่ไหน นี่คือดวงอาทิตย์ที่ทรงรัศมีอันแผดเผาอยู่ มีแสงสีแดงเรืองขึ้นมาแล้วมิใช่หรือ ?" อีกคนหนึ่งหัวเราะเยาะ พูดกับคนนั้นอย่างนี้ว่า "ท่านเป็นบ้าหรือ ดวงอาทิตย์เพิ่งตกไปเมื่อกี้มิใช่หรือ แล้วมันจะขึ้นติดตามจันทรเพ็ญขึ้นมาได้อย่างไรกัน แต่สิ่งนี้จริงเรื่องอันเป็นขบถเกิดแห่งแสงแก้วน่านาชนิด จักเป็นวิมานของผู้มีบุญสักคนหนึ่งอย่างแน่แท้" คนเหล่านั้นทั้งปวงที่ไม่เชื่อก็พูดกับคนอื่นอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ทำไมพวกท่านจึงพราห์เพ้อกันมากไป นี้มิใช่จันทรเพ็ญ มิใช่ดวงอาทิตย์ มิใช่เทพวิมาน สิ่งทีกล่าวมาแล้วเหล่านั้น ไม่มีสิทธิ์สมบัติเห็นปานนี้เลย แต่ไม่ควรจะเป็นจักรแก้วดวงหนึ่ง" เมื่อคนเหล่านั้นสนทนากันอย่างนี้แล้ว จักรแก้วนั้นก็ละจันทรมณฑล ภายหน้าตรงไป

ในกาลครั้งนั้น เมื่อคนเหล่านั้นพูดว่า "จักรแก้วนี้เกิดขึ้นเพื่อใครหนอ" ย่อมมีผู้ตอบว่า "จักรแก้วนี้มีไค้เกิดขึ้นเพื่อใครอื่น มหาราชของพวกเราได้บำเพ็ญจักรพรรดิวิตรมีไชหรือ จักรแก้วนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อพระองค์" ครั้งนั้นมหาชนเหล่านั้นและคนอื่นทั้งปวงที่ได้เห็นต่างก็พากันเดินตามจักรแก้วไป จักรแก้วนั้นเวียนรอบพระนครตรงยอดกำแพงเจ็ดรอบ ประหนึ่งว่าประสงคจะประกาศให้ทราบถึงความที่ตนมาเพื่อประโยชน์ของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น เมื่อกระทำประทักษิณรอบพระนครของพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว จะหยุดอยู่ที่ไหนก็เกี่ยวกับสิริมงคลทางทิศเหนือของพระราชวังหลวง ซึ่งมหาชนสามารถบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นได้อย่างสะดวก จักรแก้วจะหยุดอยู่เสมือนว่าเพลาหักอย่างนี้ ก็เมื่อจักรแก้วนั้นหยุดอยู่อย่างนี้ พระเจ้าจักรพรรดิทอดพระเนตรเห็นกลุ่มรัศมีที่สาดแสงเข้าไปทางของพระบิษุขเป็นต้น กระทำภายในปราสาทให้สว่างโชติช่วงประคจแสงแก้วที่หยุดของน่านาชนิด ทรงปล้ำมปล้ำพระทัยเพื่อจะทอดพระเนตร แม้ขาราชบริพารของพระองค์ปรารภถึงพระบิษุขแล้วมาควยเหตุนั้น กราบทูลเนื้อความนั้น

ลำดับนั้น พระเจ้าจักรพรรดิทรงเกิดความปิติและความปราโมทย์ทั่วพระวรกาย ทรงออกจากการนั่งที่คัสมาธิ เสด็จจากอาสน์สู่ที่ใกล้หับฉูชว ทอดพระเนตรเห็นจักรแคว้นแล้ว จึงทรงพระคำริว่า "ก็เรื่องนี้เราได้ฟังมาแล้ว" เป็นต้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะได้มีพระคำริเหมือนอย่างนั้นเช่นกัน ค้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ทีสุวารญโญ มหาสุทิสสนสูสา เปฯ อสูสี นุ โช อหิ ราชชา จกุกวตติ" ในบทนั้น หมายความว่า พระเจ้ามหาสุทิสสนะพระองค์นั้นทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฉามว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพราะเหตุใด ตอบว่าในเพราะจักรแคว้นลอยขึ้นสู่อากาศประมาณหนึ่งองคุลีและสององคุลีแล้วหมนอยู่ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงถึงเหตุที่จะพึงทำเพื่อจะให้จักรแคว้นลอยขึ้นไป จึงตรัสว่า "อดโช อานนุท" เป็นต้น

ในบทเหล่านั้น บทว่า "อญฺฐายาสนา" หมายความว่า เสด็จลุกขึ้นจากอาสน์ที่ประทับ คือเสด็จมาสู่ที่ใกล้จักรแคว คำว่า "สวญฺญิงคาริ คเหตุวา" หมายความว่า ทรงยกพระเศาทองที่มีพวยเช่นเดียวกับวงช้าง คำว่า "อนูเวท ราชชา มหาสุทิสโน สหุธิ จตุรงคินิยา เสนาย" หมายความว่า ในขณะที่พระเจ้าจักรพรรดิททรงองค์ทรงรตน่า แล้วตรัสว่า "จักรแคว้นเจริญจขณะวิเศษยิ่ง" จักรแคว้นจะลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าในเวลา ที่ศรีสูอยู่นั้นเอง พระราชาพระองค์นั้นทรงมีพระนามว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ตลอดกาลแห่งความหมนไปไม่ขาดระยะของจักรแคว้น ก็ครั้นเมื่อจักรแคว้นลอยไป พระเจ้าจักรพรรดิจะเสด็จขึ้นสู่พระราชยานอันประเสริฐ เลื่อนลอยไปในท้องฟ้า ติดตามจักรแคว้น ในลำดับนั้นข้าราชการบริพารและมหาดเล็กของพระองค์ถือนิธและจามร เป็นต้น ต่อมาเป็นอุปราช เสนาบดี และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ พร้อมกับพลนิกายของคน ๆ ซึ่งประดับประดาด้วยเครื่องผูกสอดมีเสื่อเกราะ เป็นต้น นานปีการ ซึ่งโชติช่วงค้วยแสงอารมณ์หลากสี และซึ่งประดับค้วยธงชายบละธงแผ่นผ้าที่ยกขึ้นแล้ว ต่างพากันลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าแวดล้อมพระเจ้าจักรพรรดิ พวกราชบุต(ผู้นับพระราชาทรงไช, ผู้รับพระบรมราชโองการ, ผู้รับมอบหมายจากพระราชา) ก็เที่ยวตีกองในถนนของนคร เพื่อจะส่งเกราะห้ประชาชนค้วยภาษาว่าประกาศว่า "พอดังหลายเออย จักรแคว้นเกิดขึ้นแก่พระราชชาของพวกเราแล้ว ขอท่านทั้งหลายผู้องใสและประดับประดาด้วยสมบัติตามควรแก่ฐานะของตน ๆ จงมาประชุมกันเถิด" ฝ่ายมหาชนตามปกติ

ก็จะทิ้งงานทั้งปวงเพราะเสียงของจักรแก้ว ถือเอาแล้วซึ่งของหอมและดอกไม้เป็นต้น มาประชุมกัน มหาชนทั้งหมดนั้นลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าแวดล้อมพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ที่เกิดความ ประสงค์จะตามเสด็จพระเจ้าจักรพรรดิก็เป็นผู้ขึ้นไปอยู่ในอากาศ มีฝูงชนยาวและกว้าง 12 โยชน์ ควญประการฉะนี้ ในบรรดาคนเหล่านั้นไม่มีแม่สักคนเดียวที่มีร่างกายไม่สมประ- กอบ หรือมีขนงหมอมมแมม เพราะวาพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีข้าราชการบริวาร สะอาดสะอาดอัน ชื่อว่าฝูงชนของพระเจ้าจักรพรรดิเมื่อกำลังลอยไปในอากาศ ก็ประคองเหล่าวิยาขรที่ กำลังเหาะไปในอากาศ เป็นเช่นเดียวกับแก้วมณีที่เรียกรายบนพื้นแก้วอินทนิล จักรแก้วได้ มีแม่แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะเหมือนอย่างนั้น ควญเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "อนูวเทว ราชา มหาสุทิสโน สหุธิ จตุรงคินิยา เสนาย"

ก็จักรแก้วนั้นดำเนินไปในท้องฟ้า ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก เหนือยอดไม้พ้อให้ชนทั้ง หลายผู้มีความต้องการควยดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้อ่อนของตนไม้ สามารถเก็บเอาได้ อย่างงายกาย และพ้อให้ชนทั้งหลายที่อยู่บนพื้นดินสามารถกำหนดได้ว่า ผู้ใดคือพระเจ้า- จักรพรรดิ ผู้ใดคือ ออุปราช ผู้ใดคือเสนาบดี ก็ผู้ใดปรารถนาจะไปควยอริยาบถใดในบรรดา อริยาบถทั้งหลายมีการขึ้นเป็นตน ผู้นั้นก็ไปควยอริยาบถนั้นนั่นเอง อีกประการหนึ่งชนทั้ง หลายผู้ชวนชววยในศิลปะมีจิตรกรรมเป็นต้น ก็เดินทางทำกิจของตน ๆ ในอริยาบถนั้น การ งานทั้งปวงของตนทั้งหลายเหล่านั้นทำสำเร็จในอากาศนั่นเอง เสมือนว่าอยู่บนพื้นดิน ฉะนั้น จักรแก้วนั้นนำฝูงชนของพระเจ้าจักรพรรดิไปอย่างนี้ ละภูเขาสีเนรุทางคานชาย แล้วลอย ไปสู่ภูพวิเทททวีป อันมีขนาด 8,000 โยชน์ เห็นมหาสมุทร ๗ สถานที่นั้นเป็นภูมิภาคนา รินรมย มีพื้นที่ราบเรียบสะอาด สมบูรณ์ควยรมเงาและน้ำ สามารถหาอาหารและเครื่อง ไขไค้สะดวก สมควรเป็นที่พักของฝูงชนที่กระจายออกไป 12 โยชน์ อยู่โดยรอบ 36 โยชน์ จักรแก้วหยุดอยู่ ณ เบื้องบนภูมิภาคนั้น เสมือนว่าเพลาหัก ลำดับนั้น มหาชนก็ลงควย สัตถุยานนั้น ทำกิจทั้งปวงมีอาบนำและบริโภคเป็นต้นตามชอบใจ แล้วจัดแจงที่พักอาศัย สิ่งทั้ง ปวงนี้ได้มีแม่แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะเหมือนอย่างนั้น ควญเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ยสุมี โข ปนานนท ปเทเส จกุกกรตนิ ปติฏฐาสี ทตุถ ราชา มหาสุทิสโน วาสี อุกคจุนิ สหุธิ จตุรงคินิยา เสนาย"

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จประทับแรมแล้วอย่างนี้ พระราชาทั้งหลายในประเทศนั้น แม้ใคร่สัจว่าจักรแก้วมาแล้ว ก็มีใคร่สัจเรียกประชุมพลกายเพื่อเตรียมการต่อสู้ เพราะว่ในระหว่างที่จักรแก้วอุบัติขึ้น ชื่อว่าผู้หนึ่งผู้ใดที่จะฟังกล้าเพื่อจะจับอาวุธปรารภถึงพระเจ้าจักรพรรดินั้นควยหมายว่าจะเป็นราชศัตรู ไม่มีเลย นี่ค้ออำนาจของจักรแก้ว เพราะว่ควยอำนาจของจักรแก้ว เหล่าอริราชศัตรูของพระเจ้าจักรพรรดินั้นจะได้รับการปราบปรามหมด ไม่มีเหลือ ควยเหตุนี้ จักรของพระราชาธิบดีพระองค์นั้นจึงได้ชื่อว่า "อรินทมะ" (ผู้ปราบปรามอริ) ดังนั้น พระราชาทั้งหลายเหล่านั้นแม่ทั้งปวงต่างก็ทรงถือเครื่องบรรณาการอันสมควรแก่สิริราชสมบัติของแต่ละพระองค์ เสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น ทรงนอมพระเศียรกระทำการบูชาพระบาทของท้าวเซอควยเครื่องอภิเชกคือรัศมีแห่งแก้วมณีที่พระเมาดี้ ยอมถึงความเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการของท้าวเซอ ควยคำกราบบังคมทูลว่า "ข้าแถมหาราช ขอพระองค์จงเสด็จมาเถิด" เป็นต้น พระราชาเหล่านั้นใคร่ทั้งทำแม่แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะเหมือนอย่างนั้น ควยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เย โข ปนนานนุท ปุรุฑุติมาย ทิสาย ๗ เป ๗ อนุสาส มหาราช"

ในบทเหล่านั้น บทว่า "สุวาคต" หมายความว่า เสด็จมาเถิดแล้ว อธิบายว่า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จมา พระราชาทั้งหลายขึ้นชมยินดี เมื่อพระองค์เสด็จไปต่างก็พากันเศร้าโศก พระเจ้ามหาสุทิสสนะพระองค์ทรงเป็นอย่างนั้น มีการเสด็จมาเป็นที่ขึ้นชมยินดี มีการเสด็จไปเป็นที่เศร้าโศก ฉะนั้น การเสด็จมาของพระองค์จึงเป็นการเสด็จมาดี เมื่อพระราชาเหล่านั้นกราบบังคมทูลอย่างนี้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิมิได้ตรัสว่าพวกท่านจงเสียภาชีอากรประมาณเท่านี้แก่เราทุก ๆ ปี ทั้งไม่ทรงริบโทษทรัพย์ของผู้อื่น แล้วพระราชนานแก่อีกผู้หนึ่ง แต่ทรงใคร่ครวญถึงปาณาติบาต เป็นต้น ควยพระบัญญัติอันสมควรแก่ความเป็นธรรมราชาของพระองค์ แล้วทรงแสดงธรรมควยพระคำรัสอันอ่อนหวาน เป็นที่ตั้งแห่งความรัก โดยนัยเป็นต้นว่า "พอทั้งหลายเอ๋ย ท่านจงคูเถิด สิ่งนี้ชื่อว่าปาณาติบาตอันบุคคลสองเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำไ้มากแล้ว ยอมเป็นไปพร้อมเพื่อนรัก" ประทานพระบรมราโชวาทว่า "ท่านทั้งหลายไม่ฟังมาสัตว์มีชีวิต" เป็นต้น แม่พระเจ้ามหาสุทิสสนะก็ทรงกระทำเช่นนั้นเหมือนกัน ควยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ราชา มหาสุทิสสนโน เอวมาหน ปาโณ น นนุทพุโพ ๗ เป ๗ ยถากุฑุตญจ ญญชถ"

มีคำถามว่า ก็พระราชาทูกพระองค์ทรงรับพระโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือ ? ตอบว่า แม่พระโอรสของพระพุทธเจ้า พระราชาทูกองค์ก็ได้ทรงรับก่อน แล้วในจักรพรรดิโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิเล่า เพราะเหตุนี้ พระราชาเหล่าใดเป็นบัณฑิต ทรงมีพระปัญญาเฉียบแหลม ทรงเป็นนักปราชญ์ พระราชाल่านั้นจึงทรงรับ แต่ทูกพระองค์ทรงยอมอ่อนน้อม ควดยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เย โข ปนนานนุ" เป็นต้น

ลำดับนั้น เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิประทานพระบรมราโชวาทแก่ชาวปัพพวิเทหทวีป อย่างนี้แล้ว จักรแก้วนั้ก็ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าด้วยพระอำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เสวยพระกระยาหาร เขาแล้ว มันลอยลงสู่มหาสมุทรคานทิสตะวันตก มันลอยลงสู่มหาสมุทรฉันตีใด ๆ มันลอยลงไปประมาณหนึ่งโยชน์ ผู้นำในมหาสมุทรที่ไหลลงอยู่ มีคลื่นกระจายแล้วมวนกลับมา เสมือนนาคราชมวนฟุ้งพานกลับเมื่อโคกคลื่นยา ฉันฉัน ๆ มันหยุดอยู่ภายในมหาสมุทร เสมือนฝ่าแก้วไพฑูริย์ ในขณะที่นั้นเอง แก้วนานาชนิดที่เรียกรายอยู่ ณ พื้นมหาสมุทร เสมือนว่าปรารถนาจะชมบุญลือของพระเจ้าจักรพรรดิ จึงพากันมาจากสถานทีนั้น ๆ กองเต็มอยู่ ณ บริเวณแห่งนั้น แล้วหมู่ราชบริษั้เมื่อเห็นพื้นมหาสมุทรบริบูรณ์ด้วยแก้วนานาชนิด ต่างก็พากันเก็บใส่พกเป็นคนตามชอบใจ ก็เมื่อราชบริษั้เก็บแก้วเอาตามชอบใจแล้ว จักรแก้วนั้ก็หมุนกลับ และเมื่อจักรแก้วหมุนกลับอยู่ ปูงชนอยู่ข้างหน้า พระเจ้าจักรพรรดิประทับอยู่ตรงกลาง จักรแก้วอยู่ข้างหลัง นำในมหาสมุทรเป็นประหนึ่งว่าถูกประเล้าประโลม และเป็นประหนึ่งว่าจะออกกลับไม่ได้ต่อความสง่างามของจักรแก้ว เพราะการจะตองพราจากกันนั้น มันจึงไหลพุ่งขึ้นไปกระทบตามส่วนยาวของปริมาตรของกงเป็นนิรันดร พระเจ้าจักรพรรดิทรงชนะปัพพวิเทหทวีปอันมีมหาสมุทรคานทิสตะวันตกเป็นขอบเขตอย่างนี้แล้ว ทรงปรารถนาจะพิชิตชมพูทวีปอันมีมหาสมุทรคานทิสใต้เป็นขอบเขต จึงทรงฝันพระพักตร์ไปทางมหาสมุทรคานทิสใต้ เสด็จไปตามหนทางที่จักรแก้วแสดงแล้ว แม่พระเจ้ามหาสุทิสสะนั้นก็ไ้เสด็จไปอย่างนั้นเหมือนกัน ควดยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "อกโข ตัง อานนุท จกฺกนฺตี ปุริสฺสุมฺมํ สมฺมุทํ อสุโณคาเหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา ทกฺขินทิสํ ปวตฺตติ"

กวีนิพนธ์ของจักรแก้วนั้นทั้งหมดอยู่อย่างนี้ วิธีทวง คือ การตั้งลงพร้อม
 ของหมู่เสนา 1 การเสด็จมาของพระราชาผู้เป็นชาติก 1 การพระราชทานคำสั่งสอนแก่
 พระราชาผู้เป็นชาติกเหล่านั้น ๆ 1 การลอยลงมหาสมุทรด้านทิศใต้ 1 การไหลลงของ
 น้ำในมหาสมุทร 1 การถือเอาแควนานาชนิด 1 ฟังทราบตามนัยก่อน จักรแก้วนั้นเมื่อ
 ขณะบึงแล้วก็ลอยขึ้นไปทางมหาสมุทรด้านทิศใต้ สุ่มพรวีปซึ่งมีขนาด 1 10,000 โยชน์
 แล้วก็ลอยไปตามนัยที่กล่าวมาแล้วในครั้งก่อน เพื่อจะพิชิตอมรโคยานทวีปซึ่งมีขนาด
 7,000 โยชน์ เมื่อพิชิตอมรโคยานทวีปซึ่งมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตอย่างนั้นแล้ว จึงลอย
 ขึ้นไปจากมหาสมุทรด้านทิศตะวันตก ลอยไปแล้วอย่างนั้น เพื่อจะพิชิตอตุตกรทวีปซึ่งมี
 ขนาด 8,000 โยชน์ เมื่อพิชิตอตุตกรทวีปซึ่งมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตอย่างนั้นแล้ว จึง
 ลอยขึ้นไปจากมหาสมุทรด้านทิศเหนือ ด้วยเหตุนี้ประมาณเท่านี้ พระเจ้าจักรพรรดิทรงถึง
 ความเป็นผู้มีพระราชอำนาจยิ่งใหญ่ตลอดทั่วปรุพ้ออันแผ่ไปในทิศทั้งสี่

พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้นผู้ได้รับชัยชนะแล้วอย่างนี้ ทรงเหาะลอยขึ้นไปสู่
 หองฟ้าเบื้องบนพร้อมด้วยฝูงชน เพื่อจะทอกระเบเนตรสิริราชสมบัติของพระองค์ ทรง
 ตรวจดูทวีปใหญ่ 4 ทวีป ซึ่งมีทวีปเล็ก ๆ ทวีปละ 500 เป็นบริวาร เปรียบเสมือนสระ
 ที่เกิดขึ้นเอง 4 สระ งดงามด้วยป่าดอกบัวหลวง บัวเผื่อน บัวแดงและบัวขาวที่แย้มเต็ม
 ที่แล้ว พระองค์เสด็จกลับราชธานีของพระองค์ ตามหนทางที่จักรแก้วแสดงแล้วโดยลำดับ
 ครั้งนั้น จักรแก้วที่เสมือนเป็นสิ่งกระทำประศุพระราชวังหลวงให้สว่างไสว ก็หยุดอยู่ ก็เมื่อ
 จักรแก้วนั้นหยุดอยู่อย่างนี้ ในพระราชวังหลวง คนทั้งหลายก็ไม่จำเป็นต้องจุดคบเพลิง
 หรือตะเกียงแต่อย่างใด แสงสว่างของจักรแก้วนั่นเองยอมขจัดความมืดมนตลอดราตรีได้
 ก็คนเหล่านี้เป็นผู้ต้องการความมืด ความมืดก็มีแก่คนเหล่านั้น สิ่งทั้งหมดนี้ได้มีแม่แก่พระ-
 เจ้ามหาสุทัสนะเช่นนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ทฤษณสมุทฺ
 ออุโธคาเหควา ๆ เป ๆ เออรูปี จกฺกรตฺนํ ปาตุโรหสิ"

1 ปมาณ แปลว่า ขนาด, มีเนื้อที่

7.3 รศนะที่ 2 ข้างแก้ว

รศนะที่ 2 ของพระจักรพรรดิ คือข้างแก้ว ในมหาสุทสนสูตร คัมภีร์ที่มณีกาย
มหาวรรค กล่าวถึงข้างแก้วไว้ว่า

[165] ปุณ จปริ อานนุท รมฺญโฏ มหาสุทสนฺตฺส หตุถิรทณฺ์ ปาตุรโหสิ
สพฺพเสโต สตุตฺตปฺปติฏฺโฐ อิทฺธิมา เวหาสฺงคโม อโปสโต นาม นาคราชา ฯ
ทิสฺวา รมฺญโฏ มหาสุทสนฺตฺส จิตฺตํ ปสฺสีทิ ภูทกํ วัต โภ หตุถิยานํ
สเจ ทมถํ อูปฺเปยชาติ ฯ อถโช ตํ อานนุท หตุถิรทณฺ์ เสยฺยดาปี นาม
ภุโท หตุถาชาณีโย ทิฆรตฺตํ สุปรินฺนโต เอวเมว ทมถํ อูปฺคจฺฉิ ฯ
ภุตฺตปฺพุทฺธิ อานนุท ราชา มหาสุทสนฺโน ตเมว หตุถิรทณฺ์ วิมฺสมาโน
ปฺพุทฺธสมฺมยํ อภิรฺหิตฺวา สมฺพุทฺธิปริยนฺตํ ปฺรุวี อนฺุยายิตฺวา กุสาวตี ราช-
ชานี ปฺจุจากฺคฺชฺวา ปาตฺราสมากาสี ฯ รมฺญโฏ อานนุท มหาสุทสนฺตฺส
เอวรูปํ หตุถิรทณฺ์ ปาตุรโหสิ ฯ¹

คำแปล

[165] กุกรอานนท์ อีกประการหนึ่ง ข้างแก้วได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทสนะ
เป็นข้างเผือกล้วน เป็นที่ฟังของเหล่าสัตว์ มีฤทธิ์ ไปในอากาศได้ เป็นพญาข้างสกุลอุ-
โบสถ พระเจ้ามหาสุทสนะทอดพระเนตรแล้วทรงพอพระทัย คำว่า ทานฺนุเจริญฺ ยานคือ
ข้างอันเจริญฺธาได้ฝึกหัด กุกรอานนท์ ล้ำคัมภีร์ ข้างแก้วก็เข้าถึงการฝึกหัดเหมือนอย่างข้าง
อาชานฺยที่เจริญฺ อันเขาฝึกหัดเรียบร้อยคืบแล้วตลอดเวลานาน ฉะนั้น กุกรอานนท์เรื่องเคยมี
มาแล้ว พระเจ้ามหาสุทสนะเมื่อจะทรงทดลองข้างแก้วตัวนั้นแหละ พอเวลาเข้าก็เสด็จขึ้น-
ทรง แล้วเสด็จเสียบไปตลอดปฐพีอันมีสมุทร เป็นขอบเขต แล้วกลับกุสาวตีราชธานี แล้วเสวย

¹ เรื่องเดิม, หน้า 201.

พระกระยาหารเข้า คุกรอนนถ์ ช่างแก้วเห็นปานนี้ไค้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ฯ¹

ในมหาสุทิสสนสูตรวรรณา คัมภีร์สมัยลวิลาสินี อรรถกถาที่หมื่นกาย ไค้อธิบาย
ช่างแก้วละเอียคพิศการออกไปอีก ดังนี้

เอวี่ ป่าคฤกฏจกกรทนสุเสว จกกวตฺตโน อมจฺจา ปกคิมจฺกลหตฺตดิฏฺฐานั
สมั ปรีสุหุขั ภูมิกาคั การาเปตฺวา หริจนฺทนาทึทึ สุรภิสฺสคฺนุเชทึ อูปลิม-
ปาเปตฺวา เหนฺฐา วิจิตฺตวณฺณเสรภิกฺกสมฺสโมกฺกิณฺณั อปรี สุวณฺณการกานั
อนฺตรนฺตรธา สโมสริทมนฺนุญฺจสุทตามปฏิมญฺจิตฺตวิตานั เทววิมานั วิย อภิสั-
ชริทฺวา เอวรฺูปสุส นาม เทว หตฺตดิกรทนสุส อากมนั จินฺนุเตตถาติ
วทฺนุติ ฯ โส ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว มหาทานั ทตฺวา สีลานิ จ สมายาย
กั ปุณฺณสมฺปตฺตึ อาวชฺเชนฺโต นิสีทึ ฯ อถสุส ปุณฺณานุกาโรจิทฺโต ฉทฺทพฺพ-
ตฺถกฺลา วา อูโปสถกฺลา วา กั สกฺกาโรวิเสสั อนฺภวิทฺตกาโม ทรมฺมวิ-
มณฺพลาภิตฺตจรมคึวามุชปฏิมญฺจิตฺตวิสุทฺตเสตสรีโร สตฺตฺตปฺปติฏฺโฐ สฺสณฺนิตฺตองฺค-
ปจฺจจฺกสฺสนิเวโส วิกสิตรตฺตปฺพุมจารุโปกฺขโร อิทฺธิมา โยคึ วิย เวหา-
สคฺมนสมฺตฺโต มโนสิลาจฺจณฺณรณฺธิปรียนฺโต วิย รชตปฺพพฺโต หตฺตดิเสฏฺโฐ
อากนฺทฺวา คสมฺมึ ปเตเส ทิฏฺฐติ ฯ โส ฉทฺทพฺพตฺถกฺลา อากจฺจนฺโต
สพฺพกณฺนิฏฺโฐ อากจฺจติ ฯ อูโปสถกฺลา สพฺพเชฏฺโฐ ฯ ปาลิยั ปน อูโปสโถ
นาม นาคราชา อิจฺเจว อากจฺจติ ฯ นาคราชา นาม กสฺสจิ อปรีโกโก
สพฺพกณฺนิฏฺโฐ อากจฺจตึทึ อฏฺฐกถาสฺ วุตฺตํ ฯ สุวายั จกกวตฺติวตฺตทานั
จกกวตฺตึนั วุตฺตนเยเนว จินฺนุชฺชานัน อากจฺจติ ฯ มหาสุทิสสนสุส ปน
สยเมว ปกคิมจฺกลหตฺตดิฏฺฐานั อากนฺทฺวา มจฺกลหตฺตึ อปเนตฺวา ตฺถถ
อฏฺฐาสึ ฯ เคน วุตฺตํ ปน จปรี อานนฺท ฯ เป ฯ นาคราชาทึ ฯ

เอวี่ ป่าคฤกฏั ปน หตฺตดิกรทนั ทิสฺวา หตฺตดิโคปกาทโย หฏฺฐคฺฤกฺฐา เวเคน
คนฺทฺวา รณฺโง อโรเจนฺติ ฯ ราชา ตฺริตฺตฺริโต อากนฺทฺวา กั ทิสฺวา

¹ เรื่องเคิม, หน้า 163.

ปสนุนจิตโต ภูทกั วัต โภ หตุถิยานั สเจ ทมถั อูเปยยาติ - จินุทยนุโต
 หตุถั ปสาเรสี ๗ อถ โส ฆรเชนุจจโก วยิ กณเณ .โอลมุเพทวา
 สรทภาวั หสุเสนุโต ราชานั อูปลงกมติ ๗ ราชา ทั อาโรหิตุกาโม
 โหติ ๗ อถสูส ปรีชนา อธิปายั ญทวา ทั หตุถิรทณั สุวณฺณชตฺ สุวณ-
 ณาตงการั เหมชาลปฏิจุนฺนั กทวา อูปนเนติ ๗ ราชา ทั อนิสีทาเปทวา
 สทฺทรทนมยาย นิสฺเสณิยา อารุญห อากาสคมนนินฺนุจิตโต โหติ ๗ ทสฺส
 สห จิตฺตุปฺปาเทเนว โส หตุถินาคราชา ราชหฺโส วยิ อินฺทนีลมนิปปภาชาลั
 คคณคัลลั อภิลงฺกมติ ๗ ตโต จฏฺกจาริกาย วุฑฺฒนเยเนว สกฺลราชปรีสา ๗
 อิติ สปริโส ราชา อนุโต ปาตราเสเยว สกฺลปฺรวิ อนุสฺสายิตฺวา ราชานั
 ปจฺจาคจฺจติ ๗ เอว มหิตฺธิกั จฏฺกวทฺติโน หตุถิรทณั โหติ ๗ มหาสฺทสฺสนสุ-
 สาปี ตาทิสเมว อโหสี ๗ เตน วุฑฺฒั ทิสฺวา รมฺญโญ ๗ เป ๗ ปาตร-
 โหสีติ ๗ ¹

คำแปล

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้มีจักรแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ เหล่าอำมาตย์ได้ให้
 บุคคลทำภูมิภาคนิราขเรียบสะอาด เป็นที่อยู่ของช่างมงคลตามปรกติ ให้ฉาบทาด้วยสิ่งที่มี
 กลิ่นหอมกลบ มีจันทร์แดง เป็นต้น เบื้องล่างไปรายรดอกไม้มันสีสวยงามมีกลิ่นหอมไว้
 เบื้องบนในระหว่างทิวทองทั้งหลาย มีเพดานประดับประคาคด้วยพวงดอกไม้ที่นำขึ้นใจรวมกัน
 เป็นขอ ๆ เมื่อประดับประคาคจนเทวิมานแล้ว ได้กราบบังคมทูลว่า "ขอเดชะ ขอพระ-
 องค์จงทรงนึกถึงการมาของช่างแก้วที่มีลักษณะดังนี้เถิด" โดยนัยที่ได้กล่าวมาแล้วในกาล
 กอนั้นเอง พระเจ้าจักรพรรดิเมื่อทรงบริจาคนหาทานและทรงสมาทานศีลแล้ว ทรงนั่ง-

¹ เรื่องเดิม, หน้า 298-99.

รำพึงถึงบุญสมบัตินั้น ในลำดับนั้น ข้างประเสริฐสุด มีร่างเผือกปลอด มีเท้าคอและปากสีแดงเข้มประคุดวงตะวันแรกที่แรกขึ้น มีความแข็งแรงเจ็ดเท่า มีอวัยวะใหญ่ได้สัดส่วน มีปลายวงงามประคุดอกบัวแดงที่แยมบาน มีฤทธิ์ มีความสามารถไปในเวหาได้เสมือนโยคี เป็นผู้อันพระบุญญาภาพของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้นเรียกมาแล้ว ประสงค์ที่จะรับเครื่องสักการะพิเศษนั้น จึงมาจากตระกูลนี้ทันที หรือจากตระกูลโอบสถียินอยู่ ณ โรงขางนั้น ประคุดูเขาเงินที่ทาควยผงแห่งมโนศิลาโดยรอบ ขางแก้วตัวที่มาจากตระกูลนี้ทันทีเป็นขางตัวเล็กกว่าขางหังปวง ถ้ามาจากตระกูลโอบสถียินจะเป็นขางตัวใหญ่กว่าขางหังปวง แต่ในพระบาลีมีว่า พญาขางชื่อโอบสถียินนั้นจะมา ในอรรถกถาทั้งหลายทวนกล่าววาทว่า ชื่อว่าพญาขางที่ตัวเล็กกว่าขางหังปวงซึ่งเป็นพาหนะของใครก็ตาม ไม่นั้นจะมา พญาขางนั้นยอมมาเพื่อพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลายผู้มีจักรพรรดิวิตร ผู้ทรงรำพึงอยู่โดยนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง แต่สำหรับพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ขางแก้วมาสู่โรงขางมงคลตามปรกติด้วยตนเองที่เคี้ยว นำขางมงคลออกไป แล้วยืนอยู่ที่โรงขางนั้นแทนควยเทศน์ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปุน จปร อานนท ๗ เป ๗ นาคราชา"

ก็คนทั้งหลายมีพวกเลี้ยงขางเป็นตน เมื่อเห็นขางแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ต่างราเริงยินดี รีบไปกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิทรงรีบเร่งเสด็จมาทอดพระเนตรเห็นขางแก้วนั้น ทรงมีพระหฤทัยเลื่อมใส ทรงคำริอาชาว่า "ท่านผู้เจริญ ยานคือขางจะงามคืนักตาใดมีกหัก" แลวทรงเหยียดพระหัตถ์ออกไป ในลำดับนั้นขางแก้วกระทำใบหูให้ตกเสมือนลูกโคที่อยู่ในเรือน เข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิแสดงความจงรักภักดี พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีพระประสงค์จะเสด็จขึ้นทรงขางแก้วนั้น ในกาลครั้งนั้น ข้าราชการบริวารของพระองค์ทราบพระประสงค์ จึงประคิบขางแก้วควยชงทอง เครื่องประดับทอง และคลุมควยตาชายทอง แลวนำมานอมเกล้าถวาย พระเจ้าจักรพรรดิไม่ทรงให้ขางแก้วนั้นหมอบลง ทรงเสด็จขึ้นทางบันไดล้วนแล้วควยแก้วเจ็ดประการ ทรงมีพระหฤทัยน้อมที่จะเสด็จไปในอากาศ พร้อมกับความรู้สึก (อยากไปในอากาศ) แห่งจิตของพระองค์นั่นเอง พญาขางนั้นกลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าอันมีชายคือรัศมีของแก้วอินทนิล เปรียบประคุดพญาหงส์เหลลาราชบริวารทั้งสี่ต่างก็เลื่อนลอยตามเสด็จไปจากที่นั้น ตามนัยที่กล่าวแล้วว่าควยการ

ลอบไปของจักรแก้ว พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยเหล่าบริษัต์เสด็จเที่ยวไปตลอดปฐพีทั้งปวง
เสด็จกลับสู่ราชธานีภายในเวลาเสวยพระกระยาหาร เ้านั้นเอง คั้งนี้ ข้างแก้วของพระ-
เจ้าจักรพรรดิมีฤทธิมากอย่างนี้ ข้างแก้วเช่นนี้ได้มีแม่แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ทิสฺวา รมฺโญ ๑ เป ๑ ปาตุโรหสิ"

7.4 รัตนะที่ 3 มาแก้ว

รัตนะที่ 3 ของพระเจ้าจักรพรรดิ คือมาแก้ว ในมหาสุทิสสนสูตร คัมภีร์ที่หมินาย
มหาวรรค กล่าวถึงมาแก้วไว้ คั้งนี้

[166] . ปุน จปรํ อานนฺท รมฺโญ มหาสุทิสฺสนฺตฺส อสุสรตฺนํ ปาตุโรหสิ
สพฺพเสโต กากสีโส มฺนุชฺเชโต อิทฺธิมา เวหาสฺงฺกโม วลาหโก นาม
อสุสฺราชา ๑ ทิสฺวา รมฺโญ มหาสุทิสฺสนฺตฺส จิตฺตํ ปสิฺธิ ภัทฺทํ วัต โภ
อสุสฺยานํ สเจ หนํ อุเปฺยยาติ ๑ อถโไซ ทํ อานนฺท อสุสรตฺนํ เสย-
ยถาปี นาม ภัทฺโต อสุสฺชานีโย ทิมฺรตฺตํ สุปรินฺนุโต เอวเมว หนํ
อุปกฺจฺฉิ ๑ ภูตฺปฺพุทฺธํ อานนฺท ราชา มหาสุทิสฺสนํ ตเมว อสุสรตฺนํ
วิมฺสฺมาโน ปุพฺพนฺตฺสมยํ อภิรฺุทฺตฺวา สมนฺตฺพริยนฺตํ ปสฺวี อนฺยายิตฺวา
กฺุสฺสาวที ราชธานี ปจฺจกนฺตฺวา ปาตฺราสมกาสิ ๑ รมฺโญ อานนฺท มหาสุทิส-
สนฺตฺส เอวรูปํ อสุสรตฺนํ ปาตุโรหสิ ๑¹

คำแปล

[166] ดูรอนนท อีกประการหนึ่ง มาแก้วได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ
เป็นมาขาวล้วน กระจะคำ มีนมเป็นพวงประคุดหน้าปล้อง มีฤทธิ์ ไปในอากาศได้

¹ เรื่องเดิม, หน้า 201-02.

ชั้วลาหกอัศวราช ท้าวเซตตอพระเนตรแล้วทรงพอพระหฤทัย ตรัสว่า ท่านผู้เจริญ
 ยานก็มาอันเจริญ ถ้าได้ปีกหัด ลำคัมน์นั้น มาแกวนั้นก็เข้าถึงการปีกหัดเหมือนอย่างมา
 อาชานัยตัวเจริญ ที่ได้รับการปีกหัดเรียบร้อยดีแล้ว ตลอดเวลานาน ณ่นั้น กุกรอานนท์
 เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจามหาสุทิสสนะเมื่อจะทรงทดลองมาแกวตัวนั้นแหละ ได้เสด็จ
 ขึ้นทรงในเวลาเช้า เสด็จเลียบไปตลอดปฐพีอันมีสมุทรเป็นขอบเขต แล้วเสด็จกลับมา
 กุสาวทีราชธานี แล้วเสวยพระกระยาหารเช้า กุกรอานนท์ มาแกวเห็นปานนี้ได้
 ปรากฏแก่พระเจามหาสุทิสสนะ ฯ¹

ในมหาสุทิสสนสุตตวรรณา คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มณีกาย ได้อธิบาย
 มาแกวละเอียดยกพิศการออกไปอีก ดังนี้

เอว ปาตุภูตหตุถิรตนสูส ปน จรูกวตุติโน อมจจา ปกติมงคลอสสุฐฐานัน
 สุกสิมคัล กาทเรทวา อลงกริทวา จ ปริมนยเนว ญญโณ ตสูส อากมน-
 จินตนตุดัน อสูสธานี ชเนนุติ ฯ โส ปริมนเยเนว กตทานมานนสกุกาโร
 สมาทินูนสีลวตุโต ปาสาทคเล สขนิสินโน ปุญญสมปตุตี สมานุสรติ ฯ
 อตสูส ปุญญานุกาวโจทีโต สินชวกุลโต วิชชุลตาวิณฑุสรทกาลเสทวลาหกรา-
 ลิสสูสิริโก รตุตปาทโ รตุตตุณโท จนุทปฎภาปุญชสทิสสุทฐสินิฑุชมนลัษาศลวีโร
 กากคี่วา วิย อินุทนีลมนิ วิย จ กาทาณูเนน สีเสน สมนุนาคตตุตา
 กาทสีโส สฎฐ กปุเปทวา รูปิเทหิ วิย มุญชสทิสเสหิ เสเตหิ สมุหาวญญ-
 อุชคตติเตหิ เกเสหิ สมนุนาคตตุตา มุญชเกโส เวหาสงคโม วทาลีโก
 นาม อสูสราชา อากนุทวา ตสูมี สุวาเน ปติฎฐติ ฯ มหาสุทิสสนสูส ปเนส
 หตุถิรตนัน วิย อากโต ฯ เสลล์ สพุพฺพ หตุถิรตเน วุฑฺฒนเยเนว เวหิตพุพฺพ ฯ
 เอวารุปี อสูสรัตนัน สนุชชาย ภควา ปุน จปรนุติ อาทิมาท ฯ"²

¹ เรื่องเดิม, หน้า 164.

² เรื่องเดิม, หน้า 300.

คำแปล

ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้มีข้างแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ เหลลาอำมาตย์ได้
ใหญ่คดลทำโรงมามงคดตามปรกติ มีพื้นสะอาดราบเรียบและตักแต่งแล้ว กระทำความ
อุตสาหกรรมเพื่อการคิดถึงการมาของมาแก้วนั้น แต่พระเจ้าจักรพรรดิโดยนัยก่อนนั้นเอง พระ-
เจ้าจักรพรรดินั้นทรงกระทำทาน การบูชา และเครื่องสักการะ ทรงสมทานศีลวัตรแล้ว
โดยนัยก่อน ประทับนั่งอย่างเป็นสุขบนพื้นปราสาท ทรงระลึกถึงบุญสมบัติ ลำคับนั้น
พญาม้าชื่อว่า วลาหก มีความงามเสมือนกลุ่มเมฆขาวในสารทกาลที่มีสายฟ้าแปลมปลาบ
มีเท้าแดง ปากแดง มีรางวัลสันสะอาดเป็นเงาเช่นเดียวกับกลุ่มรัศมีดวงจันทร์ มีศีรษะดำ
เพราะประกอบด้วยศีรษะมีสีดำเสมือนคอกาและเสมือนแก้วอินทนิล มีมประคจิสัญญาปลอง
เพราะประกอบด้วยดมขาวละเอียดเป็นวงกลมตั้งขึ้นตรงเสมือนในสัญญาปลอง เป็นประหนึ่ง
วามบุคคลใดกำหนดเรื่องไว้จะนั้น ไปในอากาศใด เป็นผู้นพระบุญญาภาพของพระเจ้า-
จักรพรรดิพระองค์นั้นเรียกมาแล้วจากตระกูลมาสินทพ ขึ้นอยู่ ณ โรงมามัน ก็พญาม้านั้น
เพื่อพระเจ้ามหาสุทิสสนะเหมือนกับข้างแก้ว เรื่องที่เหลือทั้งหมดพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้ว
ในข้างแก้วนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอามาแก้วที่มีลักษณะอย่างนี้ จึงตรัสว่า
"ปุน จปร" เป็นต้น

7.5 รัตนะที่ 4 มณีแก้ว

รัตนะที่ 4 ของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ มณีแก้ว ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง
ท่านใช้คำว่า แก้วมณี แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่าในเมื่อจักรพรรดิรัตนะอื่น ๆ มีคำว่า "แก้ว"
อยู่ข้างหลัง มณีรัตน จึงควรจะมีคำว่าแก้วอยู่ข้างหลังด้วย อีกประการหนึ่ง มณีรัตน
ในพระบาลีท่านหมายถึงมณีดวงหนึ่งที่มีค่ามากที่สุด คือเป็นแก้ว จึงน่าจะใช้คำว่า มณีแก้ว
มากกว่าคำว่า แก้วมณี อันหมายความว่าแก้วทั่ว ๆ ไป ฉะนั้น ในการแปล "มณีรัตน"
จากคัมภีร์อรรถกถา ผู้เขียนจึงขอใช้คำว่า "มณีแก้ว" แต่ในการยกคำแปลจากพระไตร-
ปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง คงคำว่า แก้วมณี ไว้ตามต้นฉบับแปลเดิม

มณีแก้วนั้น มหาสุทนต์สนสุทร คัมภีร์ที่มณีกาย มทาวรรค ไค้กล่าวถึงไว้ดังนี้

[167] ปุณ จปร อานนท ญญโฏ มหาสุทนต์สนสุทร มณิรคน
 ปาทรโหสิ มณีเวหุริโย สุโก ทาติมา อฏฐโธ สุปริกมุกโต อจุโฉ
 วิปฺสนโน สหฺพทาการสมฺปนฺโน ๗ ทสฺส โช ปนฺนํนุท มณิรคนสุส อภา
 สมฺนุตา โยชนํ ญฺญา อโหสิ ๗ กุทปฺพหิ อานนท ราชา มหาสุทนต์สน
 ทเมว มณิรคน วิมฺสมาโน จทรฺงคินิ เสนํ สนนฺยทิตฺวา มณี ชชคฺค
 อาโรเปทฺวา รทฺตฺนชการทิมิสายํ ปายาสี ๗ เย โช ปนฺนํนุท สมฺนุตา
 กามา อเหตุํ เต โอภาเสน กมนฺนุเต ปโยเชลฺลํ ทิวาทิ มญฺญมาณา ๗
 ญญโฏ อานนท มหาสุทนต์สนสุส เอวรฺูปํ มณิรคนํ ปาทรโหสิ ๗¹

คำแปล

[167] คุณรอานนท อีกประการหนึ่ง แก้วมณีได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทนต์สนะ
 เป็นแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แผลกเหลี่ยม นายช่างเจียรในคี่แล้ว สุกใส
 แวววาว สมส่วนทุกอย่าง คุณรอานนท แสงสว่างของแก้วมณีนั่นแผ่ไปโดยรอบประมาณ
 โยชน์หนึ่ง คุณรอานนท เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้ามหาสุทนต์สนะเมื่อจะทรงทดลองแก้ว
 มณีดวงนั้น ทรงยังจทรุรงค์เสนาให้ผูกสอดเครื่องรบ ทรงยกแก้วมณีไว้ปลายชง แล้วเสด็จ
 ไปยืนในที่มืดในราตรีกาล คุณรอานนท ชาวบ้านที่อยู่โดยรอบ ต่างพากันสำคัญว่ากลางวัน
 ประกอบการงานด้วยแสงสว่างนั้น คุณรอานนท แก้วมณีเห็นปานนี้ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหา
 สุทนต์สนะ²

¹ เรื่องเดิม, หน้า 202.

² เรื่องเดิม, หน้า 164.

ในมหาสุทฺถสสนสูตรวรรณา พระพุทธโฆษาจารย์ได้พรรณนาถึงมณีแก้วละเอียด
พิศดารออกไปอีก ดังนี้

เอวี่ ปาตุภุทอสูรตนุสส ปณ รณฺเญ จกฺกวฑฺฒินโน จฑฺทตฺถายามิ สกฺก-
นาภิสฺมปรีณานหิ อฺโฆสุ อฺนุเศสุ กณฺณิกปรีณุตโต วินิคุคเตหิ สุปรีสุทฺถมุตฺตา-
กฺลาเปหิ พุวีหิ กาญจนปทุเมหิ อลงฺกตํ จฑฺราสีติมนิสฺหสุสฺสปรีวารํ ทารากณ-
ปรีวุตฺตสุส ปณฺณจฺนุทสุส สีรี ปฏินฺนุรฺมานํ วิย วิปฺลอปฺพุทโท มณิรทณฺ
อากจฺจติ ฯ ฑสุเสว อากตฺตสุส มุตฺตาทฺชาลเก ฐฺเปตฺวา เวฬุปรฺมปฺรায়
สฏฺฐีหฺตฺถนฺูปฺมานํ อากาสํ อารโหิตฺตสุส รัตนิกาทฺเต สมนฺตาท โยชนนฺูปฺมานํ
โสกาสํ อากา ฌรติ ยาย สพุโฬ โส อากาโส อรณฺญคฺคมนเวลาย วิย
สฏฺฐาทาโลโก โหติ ฯ ตโต กสฺสกา กสิคมมํ วาณิชา อาปณฺณคฺคมาตณฺ เต
เต สิปฺปิโน ฑนฺตํ กมฺมฏฺฑํ ปโยเชนฺติ ทิวาติ มณฺณฺมานา ฯ มหาสุทฺถส-
สนฺสาปิ สพุพฺพุตํ ตเถว อโหสิ ฯ เตน วุฑฺฒิ ปณฺ จปรํ อานนฺท ฯ เป ฯ
มณิรทณฺ ปาตุรโหสิตี ฯ 1

คำแปล

ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้มีมาแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ มณีแก้วมีความยาว
สี่ศอก มีขนาดโดยรอบเท่ากับคุ่มแก้วียน ประดับด้วยทองคำมุกตาอันบริสุทธิ์ซึ่งที่พุ่งออก
มาจากปลายสุดของคอกทั้งสอง และประดับด้วยคอกบัวทองสองศอก มีมณี 84,000 ดวง
เป็นบริวาร จะมาจากภูเขาเวเปลละ ประหนึ่งจะส่องแสงจางความงามของจันทร์เพ็ญ
ที่หอมลอยมาในอากาศ ฉะนั้น เมื่อมณีแก้วนั้นมาแล้วอย่างนี้ ก็ถูกวางไว้ในชายของแก้วมุก-
ตา ยกขึ้นสู่อากาศประมาณ 60 ศอก โดยเอาไม้ไผ่ผูกเอาไว้ขึ้นไป เมื่อเวลากลางคืน

1 เรื่องเดิม, หน้า 300-01.

รัศมีจะส่องไปสู่บริเวณประมาณหนึ่งโยชน์ ซึ่งจะ เป็นเหตุให้บริเวณนั้นทั้งหมดมีแสงสว่าง
เกิดขึ้น เสมือนแสงสว่างในเวลาอรุโณทัย แต่ นั้น พวกสาวกสิกรประกอบการกสิกรรม
พวกพอกาประกอบการซื้อขายในตลาด นายช่างต่าง ๆ ก็ประกอบการงานนั้น ๆ โดยสำคัญ
ว่าเป็นกลางวัน สิ่งทั้งหมดนี้ไคมีแม่แก่พระเจามหาสุทัสสนะเช่นนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปุณ จปร อานนุท ๑ เป ๑ มณิรคณ ปาตุรโหสิ"

7.6 รัศมีที่ 5 นางแก้ว

รัศมีที่ 5 ของพระจักรพรรดิ คือ นางแก้ว ในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวถึงนางแก้ว
ไว้ว่า

[168] ปุณ จปร อานนุท รัญโญ มหาสุทัสสนสูตร อิติถิรคณ ปาตุรโหสิ
อภิญญา หุสสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วุณณโปกุชชตาย สมมุนาคตา นาคิ-
ทีมา นาคิรสุสา นาคิกิสสา นาคิถุลา นาคิกาฬิกา นาจโจทาทา อติถิกนุตา
มนุสสีวณฺณ อปฺปุตฺตา ทิพฺพวณฺณ ๑ ตสฺส โข ปนानนุท อิติถิรคณสฺส เอวรูปุ
กายสมมยสุโส โหติ เสยฺยถาปิ นาม ทูลปิจุโน วา กปฺปาสปิจุโน วา ๑
ตสฺส โข ปนानนุท อิติถิรคณสฺส สีเต อุนฺหานิ คคฺคานิ โหนฺติ อุนฺเณ
สีตานิ ๑ ตสฺส โข ปนानนุท อิติถิรคณสฺส กายโต จนฺทนคฺคฺโข วายติ
มุขโต อปฺปปลคฺคฺโข ๑ คํ โข ปนानนุท อิติถิรคณ รัญโญ มหาสุทัสสนสูตร
ปฺพพฺพฐายินี อโหสิ ปจฺฉานิปาตินิ ก็การปฏิสาวินี มนาปจาวรีธี ปิยวาทีนี ๑
คํ โข ปนानนุท อิติถิรคณ ราชานํ มหาสุทัสสนํ มนสาปิ โน อติจारी
กุกฺโข ปน กายเณ ๑ รัญโญ ปนानนุท มหาสุทัสสนสูตร เอวรูปุ อิติถิรคณ
ปาตุรโหสิ ๑¹

¹ เรื่องเดิม, หน้า 202-03.

คำแปล

[168] คุกรอานนท์ อีกประการหนึ่ง นางแก้วไต้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ เป็นสตรีรูปงาม นาคู นาคู เลื่อมใส กอปรด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ไม่สูงเกิน ไม่ต่ำเกิน ไม่ผอมเกิน ไม่อ้วนเกิน ไม่ดำเกิน ไม่ขาวเกิน เยียววรรณของหญิงมนุษย์ แต่ไม่ถึงวรรณทิพย์ คุกรอานนท์ สัมผัสแห่งกายของนางแคว้นั้นเห็นปานนี้ คือเหมือนปุยนุ่นหรือ ปุยฝ้าย นางแคว้นั้น ถูคนาวตัวอุณ ถูครอนตัวเย็น กลิ่นจันทน์พุ่งออกจากกาย กลิ่นอบลพุ่งออกจากปากของนางแคว้นั้น นางแคว้นั้นมีปรกติตื่นก่อน มีปรกตินอนภายหลัง คอยฟังว่าจะไปคติไหนทำอะไร ประพฤติต่อพระทัย เพื่อกุศลด้วยถ้อยคำที่น่ารัก นางแคว้นั้นแม้ใจก็ไม่คิดนอกพระทัยของพระเจ้ามหาสุทิสสนะ โฉนเลยกายนางจะเป็นไฉไล คุกรอานนท์ นางแควเห็นปานนี้ ไต้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ฯ¹

ในมหาสุทิสสนสูตรวรรณา พระพุทธโฆษาจารย์ได้พรรณนาถึงนางแควละเอียด ออกไปอีก ดังนี้

เอว ปาคฤตมณिरตนสูส ปน จกฺวาทูติโน วิสยสฺสขวิเสสสูส วิเสสการณํ
 อิตฺถิรตนํ ปาคฤวาทิ ฯ มหุตราชกุลโต ทํ หิสฺส อคฺคฺมเหสี อาเนนฺติ ฯ
 อุตฺตรกรุโร วา ปุญฺญานุกาเวน สยํ อากจฺจติ ฯ อวเสสา ปนสูสา สม-
 ปตฺติ ปน จปรํ อานนฺท รมฺโฆ มหาสฺสทฺสสนสูส อิตฺถิรตนํ ปาตรโหสิ
 อภิรฺยูปา ทสฺสนียาติ อาทินา นเยน ปาลีเยเวว อากตา ฯ ตตฺถ สมนฺฐาน-
 ปารีปฺริยา อธิกํ รูปมสฺสาติ อภิรฺยูปา ฯ ทิสฺสมานา จ จกฺขฺหิ มิลาบติ
 ตสฺมา อญฺญกิจฺจวิจฺเจปํ หิตฺวาปิ ทฏฺฐพฺพาติ ทสฺสนียา ฯ ทิสฺสมานาว
 โสมนสูสวเสน จิตฺตํ ปสาเทตีติ ปาสาทิกา ฯ ปรมายาติ เอวํ ปสา-
 ทาวตฺตกา อุตฺตมา ย ฯ วณฺณโปกฺขรตฺยาติ วณฺณสฺสุนฺทรตฺยา ฯ สมฺนูนาคตาติ
 อฺเปตา ฯ อภิรฺยูปา วา ยสฺมา นาทิมฺสา นาทิรสูสา ฯ ทสฺสนียา ยสฺมา
 นาทิกีสฺสา นาทิดฺดูลา ฯ ปาสาทิกา ยสฺมา นาทิกาทิกา นาจุโฆทาทา ฯ
 ปรมาย วณฺณโปกฺขรตฺยา สมฺนูนาคตา ยสฺมา อติกฺกนฺตา มานุสวณฺณํ อฺปฺปตฺตา

คำแปล

ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้มีมณีแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ นางแก้วอันเป็นเหตุพิเศษแห่งความสุขพิเศษทางอารมณ์ปรากฏขึ้น ข้าราชการบริพารนำนางจากสภุมมัทราชมาเป็นอัศวมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือว่านางมาเองจากอศตรกฤททวีปด้วยพระบุญญาภาพและคุณสมบัติที่เหลือของนางแก้วนั้นมีมาในพระบาลีโดยนัยว่า ปุณฺ จปฺริ อานนฺท รมฺญญู มหาสุทฺถฺสนฺสุส อิติถิรฺกณฺ ปาตุรฺโหสิ อภิรฺูปา ทฺสุสนฺนิยา เป็นต้น ในบทเหล่านั้นที่ชื่อว่า อภิรฺูปา เพราะนางแก้วมีรูปงามยิ่งด้วยควมบริบูรณ์แห่งทรวดทรง ที่ชื่อว่า ทฺสุสนฺนิยา เพราะเมื่อมีคนมองดูนางอยู่ ตาของเขาจะไม่กระพริบ เพราะเหตุนั้น แม่นางแก้วจะละความมุ่งงงในกิจการต่าง ๆ แล้ว นางก็เป็นผู้รัก ที่ชื่อว่า ปาสาติกา เพราะเมื่อมีคนมองดูนางอยู่ นางจะทำจิตของผู้ดูให้เบิกบานด้วยอำนาจแห่งความโลมสนัส บหฺวา ปรมาย หมายควมว่า อย่างยอดเยี่ยม เพราะนำมาซึ่งความโลมสนัสอย่างนี้ บหฺวา วรรณฺโปฤชฺรตฺย หมายควมว่า ความมีผิวพรรณสวยงาม บหฺวา สมฺนฺนาคตา หมายควมว่า ประกอบด้วยอีกอย่างหนึ่ง นางมีรูปงามยิ่ง เพราะไม่สูงเกินไป ไม่เตี้ยเกินไป นางน่ารักเพราะไม่ผอมเกินไป ไม่อ้วนเกินไป นางน่ารักนทม เพราะไม่คำเกินไป ไม่ขาวเกินไป นางแก้วประกอบด้วยควมมีผิวพรรณสวยงามยิ่งนัก ก็เพราะนางงามเกินผิวพรรณของมนุษย์ แต่ไม่ถึงทิพย์วรรณะ เพราะวรรคมีวรรณะของมนุษย์ทั้งหลายไม่เปล่งแสงออกไปภายนอก แตรัศมีวรรณะของทวยเทพจะเปล่งแสงออกไปแม้ในที่ไกล ๆ ส่วนรัศมีกายของนางแก้วนั้นส่องแสงสว่างตลอดเนื้อที่ประมาณ 12 ศอก อนึ่ง ด้วยคุณสมบัติแรกของคุณสมบัติ 6 อย่างนั้น คือไม่สูงเกินไป เป็นต้น ท่านหมายถึงความถึงพร้อมซึ่งความสูง (และเตี้ย) ด้วยคุณสมบัติที่สอง ท่านหมายถึงความถึงพร้อมซึ่งความอ้วน (และผอม) ด้วยคุณสมบัติที่สาม ท่านหมายถึงความถึงพร้อมซึ่งผิวพรรณ และอีกประการหนึ่ง ด้วยคุณสมบัติ 6 อย่างเหล่านี้ ท่านหมายถึงความไม่มีแห่งกายวิบัติ ด้วยบทที่ว่า อติถฺกฺกฺนฺตา มานฺสุวณฺณํ ท่านหมายถึงกายสมบัติ คำว่า ตฺยฺลปิจฺโน วา กฺมฺปฺปาสฺปิจฺโน วา หมายควมว่า แห่งปุยนนหรือปุยฝ้ายที่บุคคลเอาใส่ไว้ในฟองเนยใส แฉไว้แล้วตีค 7 ครั้ง บหฺวา สึเต หมายควมว่า ในเวลาที่พระเจ้าจักรพรรดิทินาว ส่วนต่าง ๆ แห่งร่างกายของนางจะอุ่น บหฺวา อุณฺเห หมายควมว่าในเวลา

ที่พระเจ้าจักรพรรดิรอน ส่วนต่าง ๆ แห่งร่างกายของนางจะเย็น บทว่า จันทนคุโธ หมายความว่า กลิ่นจันทน์แดงที่บดไว้อย่างคิใหม่เอี่ยมประกอบควยของหอม 4 อย่าง พุ่งออกมาจากร่างตลอดกาลเป็นนิจ บทว่า อุปฺปคฺคุโธ หมายความว่า ในเวลาที่นางแกว แยมสรวลหรือเจรจา กลิ่นอันหอมยิ่งของคอกนิลุบลที่แยมบานจะพุ่งออกมาจากปากในขณะนั้น ก็เพื่อจะแสดงถึงมารยาทอันควรแก่สตรีสมบัติ อันประกอบควยสัมบัสนสมบัติ และคันขสมบัติ เห็นปานนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ที โข ปน" เป็นต้น ในบทเหล่านั้น ที่ชื่อว่า ปุพฺพฐายินี เพราะเมื่อนางแกวเห็นพระเจ้าจักรพรรดิ นางจะลุกขึ้นจากที่นั่งก่อนเสมือน ถูกไฟไหม้ ที่ชื่อว่า ปจฺฉานิปาตินี เพราะเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิประทับนั่งแล้ว นางกระทำกิจมีการพัดควยใบตาล เป็นต้น แล้วจึงจะทรุดตัว คือนั่งในภายหลัง ที่ชื่อว่า กิจการปฺริสุ- สาวินี เพราะนางแกวจะคอยรับสนองพระบรมราชโองการควยคำกราบทูลว่า "ชาตฺตพฺระ- อองคฺคฺยูเทวะ หมอมณฺโณจะท้าวะไรถวายพระองค์ไคบาง" ที่ชื่อว่า มหาปจารินี เพราะนางแกว จะประพตติ คือกระทำแต่สิ่งที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงพอพระทัยเท่านั้น ที่ชื่อว่า ปิยวาทีนี เพราะนางแกวจะกล่าวเฉพาะถ้อยคำที่เป็นที่รักของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น บัดนี้เพื่อจะ แสดงว่า มารยาทของนางแกวเป็นของมีขึ้นโดยความบริสุทธิ์ มีขึ้นโดยมารยาสาโดย พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ที โข ปน" เป็นต้น ในบทเหล่านั้น บทว่า โน อติจาริ หมายความว่าไม่ประพตติดวงเกิน อธิบายว่า นอกจากพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว นางแกวมิได้ ปรารธนาบุรุษอื่นแม้เพียงแต่จะคิด ในคุณสมบัติทั้งหลายเหล่านั้น คุณสมบัติแรกของนางมี อภิญญา เป็นต้น และคุณสมบัติสุดท้ายมี ปุพฺพฐายินี เป็นต้น ดังที่ไคกล่าวมาแล้วนั้น เป็น คุณสมบัติโดยปรกติ ก็คุณสมบัติทั้งหลายมี อติกฺกนฺตฺตา มานุสฺวณฺณํ เป็นต้น ฟังทราบวาเกิด ขึ้นควยอานุภาพของกรรมเกา จำเคิมแต่การปรากฏขึ้นของจักรแกวเพราะอาศัยบุญของพระ- เจ้าจักรพรรดิ อีกอย่างหนึ่ง คุณสมบัติทั้งหลายมีความมีรูปร่าง เป็นต้น เกิดขึ้นบริบูรณ์ควย อากาทรทั้งปวง จำเคิมแต่การปรากฏขึ้นของจักรแกว ควยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เอวรฺบุ อิตฺถิรฺตฺนํ ปาตรฺโหสิ"

7.7 รัตนที่ 6 คฤหบดีแก้ว

รัตนที่ 6 ของพระจักรพรรดิ คือ คฤหบดีแก้ว ในมหาสุทิสสนสูตรกล่าวถึง
คฤหบดีแก้ว ไฉน

[169] ปุณ จปริ อานนท รมญญ มหาสุทิสสนสูตร คหปติรตนํ ปาตร-
โหสิ ฯ ตสฺส กมฺมวิปากขํ ทิพฺพจกฺขํ ปาตรโหสิ เยน นิธิ ปสฺสติ
สสุตฺตมิกมฺปิ อสฺสตฺตมิกมฺปิ ฯ โส ราชาํ มหาสุทิสสนํ อุปสงฺกมิทฺวา
เอวมาห อปฺโปสฺสสุโก ทฺวํ เทว โหสิ อํ เต ชเนน ชนกรณียํ
กริสฺสวามิตี ฯ กฺุชฺชปฺพุทฺธํ อานนท ราชา มหาสุทิสสนํ ตเมว คหปติรตนํ
วิมฺสมาโน นาวํ อภิรฺหิตฺวา มชฺเช คงฺคาย นทียา โสทํ โอคาทิตฺวา
คหปติรตนํ เอตทโวจ อตุโถ เม คหปติ หิรณฺญสฺสูณฺณเณนาคี ฯ เตนหิ
มหาราช เอกคีรี นาวํ อุปฺเปตฺติ ฯ อีเชว เม คหปติ อตุโถ ว
หิรณฺญสฺสูณฺณเณนาคี ฯ อถไซ ทํ อานนท คหปติรตนํ อุกฺโถ หตุเถหิ อุกฺ
โอมลิตฺวา ปฺรํ หิรณฺญสฺสูณฺณสฺส กุมฺภี อุนฺชริทฺวา ราชาํ มหาสุทิสสนํ
เอตทโวจ อลเมตฺตาวตฺตา มหาราช กลเมตฺตาวตฺตา มหาราชาคี ฯ ราชา
มหาสุทิสสนํ เอวมาห อลเมตฺตาวตฺตา คหปติ กลเมตฺตาวตฺตา คหปติ
ปฺุชิตเมตฺตาวตฺตา คหปตฺตี ฯ รมญญ อานนท มหาสุทิสสนสูตร เอวรปฺ
คหปติรตนํ ปาตรโหสิ ฯ ¹

¹ เรื่องเดิม, หน้า 203 - 04.

คำแปล

[169] คุกรอานนท์ อีกประการหนึ่ง คฤหบดีแก้วได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหา-
 สุธัสสนะ คฤหบดีแก้วนั้นปรากฏว่ามีจักขุเป็นทิพย์ จึงปรากฏแต่คนแห่งกรรม อาจเห็นชม-
 ทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของและไม่มีเจ้าของ คฤหบดีแก้วนั้นเขาเฝ้าพระเจ้ามหาสุธัสสนะ แล
 กราบหลออย่างนั้นว่า ขอเคชะ พระองค์จึงมีความชวนชวนนอย **ชาพระพุทฺธเจ้าจักรกระทำ**
 หน้าที่เรื่องทรัพย์ควยทรัพย์ของพระองค์ คุกรอานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้ามหา-
 สุธัสสนะ เมื่อจะทรงทดลองคฤหบดีแก้วนั้นแหละ ได้เสด็จลงเรือตัดข้ามกระแสน้ำไปกลาง
 แม่น้ำคงคา แล้วตรัสกะคฤหบดีแก้วว่า คฤหบดี เราต้องการเงินและทอง คฤหบดีแก้ว
 กราบทูลว่า ข้าแถมหาราช ถ้าเช่นนั้น จงเทียบเรือเข้าไปริมตลิ่งข้างหนึ่ง คุกรคฤหบดี
 เราต้องการเงินและทองทันที คุกรอานนท์ ลำคับนั้น คฤหบดีแก้วนั้นเอามือทั้งสองจุ่มน้ำ
 ลงไปยกหม้ออันเต็มควยเงินและทองขึ้นมา แล้วกราบทูลพระเจ้ามหาสุธัสสนะว่า ขอเคชะ
 เทาน์พอละ เทาน์เป็นอันทำแล้ว พระเจ้ามหาสุธัสสนะตรัสอย่างนั้นว่า คฤหบดี เทาน์พอ
 ละ เทาน์เป็นอันทำแล้ว เทาน์เป็นอันบูชาแล้ว ดังนี้ คุกรอานนท์ คฤหบดีแก้วเห็น
 ปานนี้ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุธัสสนะ¹

ในมหาสุธัสสนสูตรวรรณา พระพุทฺธโฆณาจารย์ได้พรรณนาถึงคุณสมบัติของคฤหบดี-
 แก้วละเอียดออกไปอีก ดังนี้

เอวํ ปาตุภุคฺชิตฺถิรตนฺสูส ปน รมฺญโณ จกฺกวคฺชิตฺถิสฺส ชนกรณียานํ กิจฺจานํ
 ยถาสุขํ ปวคฺชตนฺตฺถํ คหปฺทิตฺตํ ปาตุภวตฺติ ฯ โส ปกตียาว มหาลโกโค
 มหาลโกคฺกุลเล ชาโต รมฺญโณ ชนราสีวหฺชโก เสฏฺฐคหปฺติ โทติ ฯ จกฺกรตนา-
 ภาวํสงฺกหิตํ ปนฺสูส กมฺมวิปากขํ ทิพฺพจฺจชฺช ปาตุภวตฺติ เยน อนฺุโคปสุวียํปี

¹ เรื่องเดิม, หน้า 165.

โยชนพจนฺตเว นิธิ ปสฺสติ ฯ โส ทํ สมฺปตฺตี ทิสฺวา ตฺวํรหฺโโย คนฺตฺวา
 ราชานํ ชเนน ปฺวาเรตฺวา สพฺพานิ ชนกรณียานิ สมฺปาเทติ ฯ มหาสฺสฺตฺ-
 สนฺตฺสาปิ ตเถว สมฺปาเทติ ฯ เตน วุจฺจตี ปุณฺ จปรํ อานนฺท ฯ เป ฯ
 เอวรูปํ คนฺปติรตนํ ปาตุรโหสิตี ฯ ¹

คำแปล

ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผืนนางแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ปรากฏมีคฤหบดี
 แก้วขึ้น เพื่อจะดำเนินกิจที่ควรทำด้วยทรัพย์ให้เป็นไปอย่างสะดวกสบาย โดยปรกติกฤหบดี-
 แก้วนั้นเป็นผู้มีโภคทรัพย์มาก เกิดในตระกูลโภคทรัพย์มาก เป็นผู้เพิ่มพูนกองเงินของ
 พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นคฤหบดีเศรษฐี ต่อมาชีพจักษอันเกิดแคลงแห่งกรรมของคฤหบดีแก้ว
 ซึ่งสงเคราะห์หว่านบุญของจักรแก้วก็ปรากฏขึ้น ซึ่งจะเป็นเหตุให้มองเห็นชุมทรัพย์แม่
 ภายใตแผ่นดินลึกลงไปในระยะ 1 โยชน์ เมื่อคฤหบดีแก้วเห็นสมบัตินั้นแล้ว มีใจยินดี ไป
 เผ่ากราบทูลปวารณาพระเจ้าจักรพรรดิด้วยเรื่องทรัพย์ ทำให้กิจที่จะต้องไขทรัพย์ทั้งปวง
 สำเร็จ คฤหบดีแก้วแม่ของพระเจ้ามหาสัสสนะก็ทำให้กิจที่จะต้องไขทรัพย์ทั้งปวงสำเร็จ
 เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปุณ จปรํ อานนฺท ฯ เป ฯ
 เอวรูปํ คนฺปติรตนํ ปาตุรโหสิตี"

7.8 รัตนที่ 7 ปริณายกแก้ว

รัตนที่ 7 ของพระเจ้าจักรพรรดิ คือปริณายกแก้ว ในมหาสัสสนสูตรกล่าวถึง
 ปริณายกแก้วไว้ว่า

¹ เรื่องเดิม, หน้า 303.

[170] ปุน จปร อานนท รัญโญ มหาสุทฺถสฺนสฺส ปริณายกกรณํ
 ปาตุรโหสิ ปณฺธิโต วิยฺยโต เมธาวิ ปฏฺิพโล ราชานํ มหาสุทฺถสฺนํ
 อูเปยฺยาเปตพฺพํ อูเปยฺยาเปตฺตุํ อูเปยฺยาเปตพฺพํ อูเปยฺยาเปตฺตุํ ฐเปตพฺพํ
 ฐเปตฺตุํ ๑ โส ราชานํ มหาสุทฺถสฺนํ อุตฺตงฺกมิตฺวา เจวมาท อปฺโปสุสฺสโก
 ทฺวํ เทว โหหิ อหฺมณฺสาสิสฺสามิตี ๑ รัญโญ อานนท มหาสุทฺถสฺนสฺส
 เอรุปฺปํ ปริณายกกรณํ ปาตุรโหสิ ๑ ราชานํ อานนท มหาสุทฺถสฺนโน อิมฺหิ
 สคฺคหิ รตเนหิ สมฺนุนาคโต อโหสิ ๑ ¹

คำแปล

[170] คูกรอานนท อีกประการหนึ่ง ปริณายกแก้วได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหา-
 สุตฺสสนะ ปริณายกแก้วนั้นเป็นมัตติก เจียบแหลม มีพระปัญญาสามารถเพื่อยังพระเจ้า-
 มหาสุทฺสสนะให้ดำเนินเข้าไปยังที่ที่ควรเข้าไป ให้หลีกไปยังที่ที่ควรหลีกไป หรือให้ทรง
 ยับยั้งในที่ที่ควรยับยั้ง ปริณายกแก้วนั้นเข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺสสนะ แล้วกราบทูลอย่าง
 นั้นว่า ขอเคชะ ขอพระองค์จงเป็นผู้นชวนชวายน้อย ข้าพระพุทธเจ้าจักปกครองเอง
 คูกรอานนท ปริณายกแก้วเห็นปานนี้โคปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺสสนะ คูกรอานนท พระ-
 เจ้ามหาสุทฺสสนะทรงประกอบด้วยแก้วเจ็ดประการ ๑ ²

ในมหาสุทฺสสนสูทรวรรณนา พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายถึงปริณายกแก้วเพิ่มเติม
 อีกดังนี้

¹ เรื่องเดิม, หน้า 204.

² เรื่องเดิม, หน้า 165 - 66.

เอว ปาตุภคคหปติรัตนสุด ปน รมุโณ จกุกวตติสุส สพพิกิจจวิธาน-
 สมตฺถํ ปริณายกรตนํ ปาตุภคค ๑ โส รมุโณ เขมฺมรปฺตุโตว โหติ ๑
 ปกตียาเอว โส ปณฺชิโต พยฺยโต เมชาวี รมุโณ ปุณฺณานุกาว่า นิสฺสาย
 อุตฺตโน กมฺมานุภาเวน ปฺรจิตฺตญาณํ อุนฺเปชฺชติ เยน ทฺวาทสโยชนาย
 ปฺริสาย จิตฺตวารี ญฺจฺวา รมุโณ หิตฺเต จ อหิตฺเต จ ววฺนฺตฺรเปตฺถํ สมตฺถโต
 โหติ ๑ โสปี ทํ อุตฺตโน อนุกาว่า ทิสฺวา ทฺวฺนฺตฺรหโย ราชานํ สพพิกิจ-
 จานุสสาสเน ปวาเรติ ๑ มหาสฺหฺสสนฺปี ตเถว ปวาเรติ ๑ เตน วุตฺถํ
 ปุน จปฺริ อานนฺท ๑ เป ๑ ปริณายกรตนํ ปาตุภคค โหสิตี ๑ ตตฺถ ฐเปตฺตพฺพิ
 ฐเปตฺตุนฺติ ตสฺมี ตสฺมี ฐานนฺตเร ฐเปตฺตพฺพิ ฐเปตฺถ ๑¹

คำแปล

ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้มีคุณบิดแก้วเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ปริณายกแก้ว-
 ซึ่งเป็นผู้สามารถจัดการราชกิจทั้งปวงจะปรากฏขึ้น ปริณายกแก้วนั้นเป็นพระราชโอรสองค์
 ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดินั่นเอง โดยปรกติปริณายกแก้วนั้นเป็นบัณฑิต มีความเฉลียว-
 ฉลาด เป็นผู้ทรงความรู้ อาศัยพระบารมีของพระเจ้าจักรพรรดิ เข้าถึงความหยั่ง
 รู้จิตของผู้นอญอานภาพแห่งกรรมของตน ซึ่งเป็นเหตุให้สามารถกำหนดครุวาระจิตของ
 ฆาราชบริวาร ซึ่งอยู่ในระยะ 12 โยชน์ ทั้งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์แก่พระ-
 องค์ ปริณายกแก้วนั้นเมื่อเห็นอานภาพของตนแล้ว มีใจยินดี กราบทูลปวารณาพระเจ้า-
 จักรพรรดิด้วยเรื่องบริวารกิจการทั้งปวง ปริณายกแก้วจะกราบทูลปวารณาพระเจ้ามหา-
 สหฺสสนะเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปุน จปฺริ อานนฺท ๑ เป ๑
 ปริณายกรตนํ ปาตุภคค โหสิ"

¹ เรื่องเดิม, หน้า 303 - 04.

7.9 ความหมายของจักรพรรดิรัชนี

รัชนี แปลว่า แก้ว เป็นชื่อของสิ่งทีก่อให้เกิดความยินดี เป็นคำรวมเรียกของดี และถือว่าเป็นสิ่งให้สำเร็จความปรารถนาของผู้ใด สิ่งที่ดีที่สุดในโลกคือ แก้ว แมคนและสัตว์ที่ดีก็เรียกกันว่า แก้ว เช่นพอมแมค เรียกว่า พอแก้ว แมแก้ว ลูกดีเรียกว่า ลูกแก้ว ขางมาดี เรียกว่า ขางแก้ว มาแก้ว ในคัมภีร์พระไตรปิฎก โยราณานถือนว่า พระจักรพรรดิทรงมีแก้ว कुमारมี 7 ประการ ซึ่งจะเป็นเหตุให้พระองค์ปราบโลกให้อยู่ในอำนาจได้

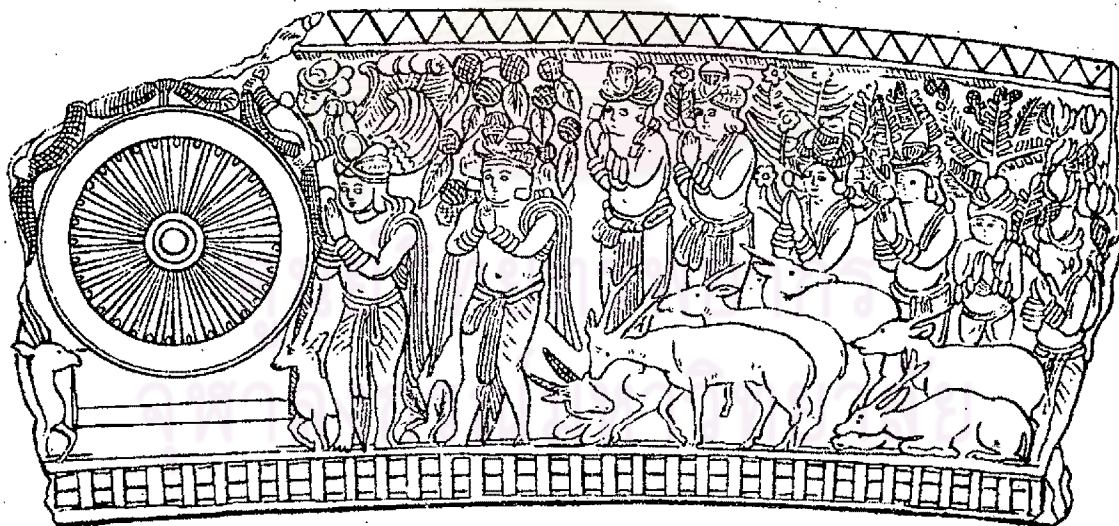
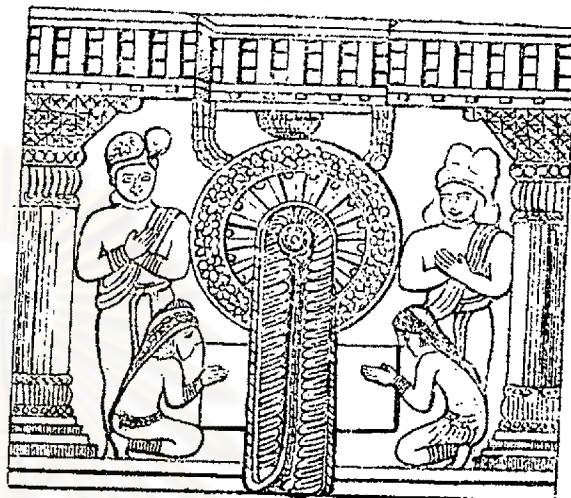
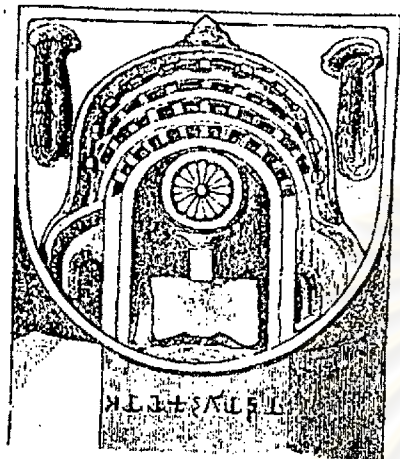
แก้ว 7 ประการของพระจักรพรรดิ คือ สัญลักษณ์ของคน สัตว์ และสิ่งของที่ดีพิเศษสูงสุด ซึ่งเป็นเครื่องประกาศความเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่ของผู้ครอบครอง เป็นเครื่องมือในการรณรงค์สงคราม และเป็นวิถีทางที่นำไปสู่ชัยชนะ ความหมายของจักรพรรดิรัชนี จะขอตีความดังต่อไปนี้

จักรแก้ว จักรแปลว่าล่อ ลอรรถมีความสำคัญตั้งแต่สมัยเริ่มแรกประวัติศาสตร์ของชาวอินเดีย คัมภีร์ฤคเวท ไคกลาถึง จักรของรถศึกว่าเป็นสิ่งนำมาซึ่งชัยชนะ และได้พรรณาดังจักรไว้อย่างมากมาย ในมหากาพย์มหาภารตะ พระภรตโอรสของท้าวทรมยันต์ ทรงมีจักรที่เรืองนาม มีแสงสว่างจ้า เป็นทิพย์ ไม่มีใครเอาชนะได้ และมีเสียงดังไปทั่วโลก จักรนั้นหมุนไปแล้วและทำให้พระองค์ทรงพิชิตโลก ดินแดนที่ลอรรถศึกแดนผาน เรียกว่า อาณาจักร หมายความว่าอยู่ที่อำนาจของลอรรถ ในสมัยพุทธกาล พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ล้วนมีความปรารถนาที่จะให้ลอรรถของตนหมุนไปทั่วทวีป ให้แดนดินทั้งทวีปอยู่ที่ลอรรถ เพื่อพระองค์จะได้เป็นพระจักรพรรดิ ซึ่งแปลว่า ผู้มีการหมุนของลอ

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเรียกพระธรรมเทศนาครั้งแรกว่า พระธรรมจักร หมายความว่า จักรคือธรรม ซึ่งพระองค์จะทรงยังให้หมุนไปทั่วโลก เครื่องหมายธรรมจักรที่ชูบูชาแทนองค์พระพุทธรูปในสมัยโบราณก่อนมีพระพุทธรูปก็คือรูปลอรรถนั่นเอง

ดังนั้น จักร หรือ ลอรถ จึงเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะ ความขยายตัว ความเจริญก้าวหน้า และการแผ่พระราชอำนาจ

ภาพเขียนลายเส้น รูปการบูชาพระธรรมจักร
ศิลปะอินเดียสมัยโบราณ

ข้างแก้ว เป็นราชพาหนะวิเศษ เห็นเห็นเกินอากาศได้ สามารถนำเสด็จไปสู่
ประเทศที่ตองพระราชประสงค์ให้สำเร็จไครวดเร็วตั้งใจนี้หมาย ข้างแก้วก็คือ ข้างศึก
ซึ่งเป็นพาหนะสำคัญในการทำสงครามแผ่ขยายอาณาเขตในสมัยโบราณ ความสำคัญของข้าง
ในการสงครามนั้น คัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะ ไคกลาวไว้ ดังนี้

hastipradhāno hi vijayo rājñām /13/

parānikavyūhadurgaskandhāvārapramardanā hyatipramāṇa-
śarīrāḥ prāṇaharakarmāṇo hastina iti /14/ ¹

ชัยชนะของพระราชาทั้งหลายขึ้นอยู่กับสิ่งสำคัญคือ ข้าง เพราะว่าข้างทั้งหลายมี
ร่างกายใหญ่โตเหลือที่จะประมาณ มีโซ่เพียงแต่สามารถทำลายขบวนกองทัพของข้าศึก ป้อม
ปราการ และค่ายพักของพระราชาเท่านั้น แต่ยังสามารถทำงานที่เป็นอันตรายต่อชีวิตได้ด้วย

พระเจ้าแผ่นดินของไทยในสมัยโบราณ เช่น พระเจ้ารามคำแหงมหาราช พระ-
นเรศวรมหาราช ก็ทรงออกต่อสู้กับข้าศึกในยามสงครามด้วยข้างทรง และเมื่อทรงได้รับ
ชัยชนะ ก็ปูนบำเหน็จรางวัลแก่ตั้งยศฐาบรรดาศักดิ์ให้ข้างทรงเหล่านั้นเช่นเดียวกับแม่ทัพ
คนสำคัญ

มาแก้ว เป็นราชพาหนะวิเศษ มีอหิพถทรงคุณภาพสามารถเช่นเดียวกับข้าง-
แก้ว มาแก้ว คือมาที่โซ่เทียมรถศึกในสมัยโบราณ มาที่แคลวคลองว่องไวยอมนำชัยชนะมา
สู่พระจักรพรรดิ กษัตริย์ปาลเทพในมหากาพย์มหาภารตะ ไคทรงออกต่อสู้ทำสงครามกับฝ่าย
ตรงข้ามด้วยรถศึก ซึ่งมีมาเทียมเป็นมาตัวสำคัญ และผู้บังคับมา คือสารถัน ก็เป็นบุคคล
สำคัญยอดเยี่ยม ซึ่งไคแก่พระกฤษณะ

¹ Kāuṭilya, Arthasāstra (Lahore : The Bombay Sanskrit Press,
1923), p. 30.

มณีแก้ว เป็นมณีที่มีแสงสว่างยิ่ง มีบริวาร 84,000 ดวง เป็นสิ่งที่ทำให้บ้านเมืองของพระจักรพรรดิสว่างไสวอยู่ตลอดเวลา มณีแก้วเป็นเครื่องเสริมอำนาจของจักรแก้ว จักร คือ อำนาจ มณี คือ ความเจริญรุ่งเรือง มณีเป็นสิ่งที่มีความหมายถึงความสว่างไสว ความมั่งคั่ง และความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง

นางแก้ว เป็นมเหสีเอกของพระจักรพรรดิ เป็นผู้บำรุงความสุขทางอารมณ์ของพระจักรพรรดิให้สมบูรณ์ เพื่อพระองค์จะได้ปกครองบ้านเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ นางแก้ว คือ หญิงงามและหญิงดีในอุดมคติของชาวอินเดียโบราณ เป็นแบบฉบับของหญิงที่ดีและภรรยาที่ดี

คฤหบดีแก้ว เป็นผู้สามารถค้นหาหาขุมทรัพย์ที่ซ่อนอยู่ในแผ่นดินโลกได้โดยชนหนึ่ง และฉลาดรวบรวมทรัพย์มาบรรจุไว้ในทองพระคลังมหาสมบัติ ไหลนเหลืออยู่เสมอ คฤหบดีแก้ว คือ ขุนคลังผู้มีความสามารถในการหาทรัพย์มาเป็นรายได้ของรัฐ เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในกองทัพ และเพื่อหนุนบำรุงกิจการต่าง ๆ ของบ้านเมือง บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองก็ต่อเมื่อพระคลังมีเงินทองอุดมสมบูรณ์ คฤหบดีแก้ว หรือขุนคลัง จึงเป็นบุคคลสำคัญสำหรับบ้านเมืองทุกยุคทุกสมัย

ปรีชาญาณแก้ว เป็นแม่ทัพฉลาดในเชิงรบ รู้กำลังของข้าศึก เป็นผู้กล้าหาญเอาชัยชนะแก่ข้าศึกได้ และสามารถบริหารราชการแผ่นดินแทนพระจักรพรรดิได้เป็นอย่างดี ปรีชาญาณแก้ว คือ ขุนพลหรือเสนาบดี แม่ทัพในอุดมคติของชาวอินเดีย เป็นผู้มีสติปัญญาเพียงธรรม มีความเมตตา กล้าหาญ และเข้มแข็งเด็ดขาด แม่ทัพเป็นบุคคลสำคัญในการบริหารกิจการบ้านเมืองแทนพระจักรพรรดิ และเป็นผู้ออกศึกสงครามนำชัยชนะมาถวายแด่พระจักรพรรดิ

เมื่อดูตามความหมายนี้ จะเห็นได้ว่า จักรพรรดิวิทันะ คือองค์ประกอบของแวนแควนที่เจริญรุ่งเรือง มีพระเชษฐาภาพ พระจักรพรรดิทรงเป็นเจ้าโลกควยวิทันะ 7 ประการ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่นำชัยชนะมาใช้ในการทำสงครามขยายพระราชอาณาเขต

7.6 จักรพรรดิรัตนะในวรรณคดีสันสกฤต

คำว่า "รัตนะ" ในวรรณคดีสันสกฤตมีมาตั้งแต่สมัยพระเวท (1200-400 B.C.) และมีความหมายถึงสิ่งที่มีค่ามากกว่าจะหมายถึงแก้วมณีโดยทั่วไป ดังนั้น สิ่งที่มีชีวิตจึงเป็นรัตนะด้วย ในคัมภีร์พระเวท V 1.5 และ VI 74.1 กล่าวถึงเทพที่มีอำนาจสูงสุดในจักรวาล คือ พระอินทร์ ว่าทรงเป็นเจ้าของสัปตรัตนะ และประทานสัปตรัตนะนี้แก่ทุกบ้านทุกเรือน¹

"พญาคชสีห์" อรรถกถาคัมภีร์พระเวทโตกล่าวถึงจักรพรรดิรัตนะไว้เป็นครั้งแรกว่ามีอยู่ 7 ประการ ด้วยบทโคลงว่า

cakraṃ ratho maṇirbhāryā bhūmiraśvo gajastathā/
etāni sapta ratnāni sarveṣāṃ cakravartinām // 123 //²

จักร รถ มณี มเหสี แฉนกิน มา และช้าง เป็นรัตนะ 7 ประการของพระจักรพรรดิทุก ๆ พระองค์

พระเจ้าศัพตินทูลทรงเป็นพระจักรพรรดิองค์หนึ่งนั้นในภาคตปุระณะกล่าวว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของรัตนะ 14 ประการ รัตนะ 14 ประการนี้ ศรีธรได้นกเอาโคลงในมรรกัณเฑยปุระณะมาแสดงไว้ว่า ไคแก ช้าง มา รถ มเหสี ชนุ ทรัพย์สมบัติ มาลัยสวมศีรษะ เลื่อนผ้า ก้นไม้ ทวน บ่วงบาศ มณี ฉัตร และวิมาน³

¹ James Hastings, Encyclopaedia of Religion and Ethics (New York : T. & T. Clark, 1910), VII, p. 553.

² Brhaddevatā (Delhi : Motilal Banarsidass, 1965), V, p. 59-60.

³ Hastings, op. cit., III, p. 336.

จักรพรรดิรัตนะ 7 ประการ และ 14 ประการนี้ มี ช้าง ม้า รถ มเหสี และ มณี เป็นรัตนะที่ตรงกัน แสดงให้เห็นว่า รัตนะ 5 ประการนี้เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงความเป็น พระจักรพรรดิ

ในพุทธคถา-หนังสือรวมนิทานเก่าแก่ของอินเดีย ตัวเอกของเรื่องคือพระเจ้านร- วาหนทัตตะ ทรงเป็นพระจักรพรรดิของพวกวิชาทรและทรงเป็นเจ้าของรัตนะ 7 ประการ ซึ่งได้แก่ ช้าง คาม แสงจันทร์ มเหสี มนตร์ที่ทำลาย ทะเลสาบ และไม้จันทร์ ในพุทธคถามัชฌิมนั้น รัตนะ 7 ประการ ได้แก่ ชง ฉัตร พระจันทร์ คาม ช้าง ม้า และครุฑ¹

รัตนะ 7 ประการของหนังสือ 2 เล่มนี้แตกต่างกันพอสมควร ที่น่าสนใจก็คือ ช้าง เป็นรัตนะที่สำคัญและเป็นรัตนะ 1 ในหนังสือทุกเล่มที่กล่าวถึงจักรพรรดิรัตนะ

ในศาสนาเซนก็มีตำนานกล่าวถึงจักรพรรดิรัตนะไว้เช่นเดียวกับในศาสนาพุทธและ ศาสนาพราหมณ์ เหมจันทรได้แต่งหนังสือ สุริยษุติศลาภาปุรุขจริต กล่าวถึงชีวประวัติและ ผลงานของพระจักรพรรดิและพระมหาบุรุษ ในหนังสือเล่ม 1 บทที่ 4 เขาได้พรรณนาถึงการ ไต่ครอบครองดินแดนการตรวจของพระภคตผู้ทรงเป็นพระจักรพรรดิองค์ที่ 1 ไว้อย่างพิสดาร ควบคู่การนำของจักร พระภคตทรงชนะพระราชาทังมวล แมกระทั่งพวกวิชาทรก็ยอมรับพระ- ราชาอำนาจของพระองค์ ในการขยายพระราชอำนาจของพระองค์ไปในดินแดนต่าง ๆ นั้น ทรงได้รับรัตนะรวมทั้งสิ้น 14 ประการ คือ จักร ฉัตร คาม ครุฑ เบี้ย ชินหนึ่ง มณี ชุมทรัพย์ทั้ง 9 ชุนพล ชุนคลัง ปุโรหิต สถาปนิก ช้างและม้า รัตนะ 4 อย่าง คือ จักร เบี้ย (กากิณี) ชินหนึ่งและมณีรับมาจากเทพนิยาย มณีเป็นสิ่งที่ให้แสงสว่าง ทำ หน้าที่คล้ายพระอาทิตย์และพระจันทร์ ชินหนึ่งหรือหนึ่งสัตว์ เป็นสิ่งที่ใช้ทอดขามแม่น้ำและ ของแค้นสำหรับให้กองทัพผ่าน²

¹ Loc. cit.

² Op. cit., p. 337.

จากการศึกษาจักรพรรดิรัตนะในวรรณคดีสันสกฤตนี้ แสดงให้เห็นว่าชาวอินเดียถือเอารัตนะเป็นสิ่งที่มั่งคั่ง และเป็นของค้ำชูของพระจักรพรรดิ รัตนะเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยนำชัยชนะมาให้ในการทำสงคราม เป็นสิ่งบำรุงความสุขและความมั่งคั่งของพระจักรพรรดิ จักรพรรดิรัตนะเดิมมีอยู่ 7 ประการ ต่อมาก็เพิ่มขึ้นอีก 7 กลายเป็น 14 ประการ ใน 14 ประการนี้ที่น่าสังเกตก็คือ เบี้ย เป็นรัตนะและไทยก็ใช้เบี้ยเงินที่ได้มาจากมหาสมุทรอินเดียเป็นเงินตราในสมัยโบราณด้วย

พดด้วงท้าวตากกล่าวว่ จักรพรรดิรัตนะเป็นทิพสมบัติที่ได้จากการกวณเณียรสมุทร L.A. Waddell ผู้เขียนเรื่องรัตนะได้เปรียบเทียบสมบัติที่ได้มาจากการกวณเณียรสมุทรที่มีกล่าวไว้ในมหากาโร (I. 18) กับจักรพรรดิรัตนะในพดด้วงท้าวตากและจักรพรรดิรัตนะในพระไตรปิฎกไว้ดังนี้

<u>มหากาโร</u>	<u>พดด้วงท้าวตาก</u>	<u>พระไตรปิฎก</u>
พาดจันทรที่มีรัศมี 1 พัน	จักร	จักรแก้ว
พระนางศรี	มเหสี	นางแก้ว
สุรา-วารุณี	แผนดิน	ปรีณายกแก้ว
มาชาว (นามโนมัย)	มา	มาแก้ว
แก้วเกาสตุล	มณี	มณีแก้ว
ขันวันตริ	รถ	รถหบดีแก้ว
ช่างเอราวณี	ช่าง	ช่างแก้ว ¹

ในการเปรียบเทียบรัตนะ 7 ประการนี้ รัตนะที่ตรงกันคือ จักร มเหสี มา มณี และช่าง ส่วนรัตนะอีก 2 ประการนั้นไม่ตรงกัน จักรพรรดิรัตนะในพดด้วงท้าวตากและใน

¹ Ibid.

พระไตรปิฎกมีชื่อตรงกันเป็นส่วนมาก พระพุทธศาสนาองจะรับอิทธิพลเรื่องจักรพรรดิรัตะ จากวรรณคดีสันสกฤตเล่มนี้ และนำไปเปลี่ยนแปลงบ้าง พุทธจักรที่มีรัตะ 1 พัน ตรงกับ จักรแก้วในวรรณคดีพุทธศาสนาซึ่งพรรณนาไว้ว่า จักรแก้วมีสี่พันหนึ่ง¹

จักรพรรดิรัตะ คือ สมบัติที่มีค่า 7 ประการสำหรับความเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่ ในความคิดของชาวอินเดียโบราณ จักร มา รถ และช้าง เป็นอุปกรณ์สำคัญในการทำสงครามแผ่ขยายพระราชอาณาเขต มณี เป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่ง ความเจริญรุ่งเรือง ในอรรถพเวทกล่าววามณีเป็นเครื่องรางป้องกันความชั่วร้ายทั้งปวง² นางแก้วหรือพระมเหสี แสดงให้เห็นความจริงว่าคนโบราณท่านถือเอาผู้หญิงเป็นสมบัติที่มีค่าอย่างหนึ่ง พระจักรพรรดิจะต้องมีพระมเหสีผู้เป็นเอกในคุณสมบัติและรูปสมบัติ เป็นเครื่องเสริมพระบารมีแผ่นดิน เป็นรัตะ เพราะเป็นที่รองรับและเป็นที่เกิดของสิ่งมีชีวิตทั้งปวง แผ่นดินที่กว้างขวางเป็นสิ่งที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระจักรพรรดิ เพราะพระจักรพรรดิก็คือพระราชาผู้ครองแผ่นดินทั้งมวล

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ คุคำพรรณนาที่ควยจักรแก้วใน 7.2.

² Hastings, *op. cit.*, VII, p. 555.